

SPARTA ÉS ATHÉN A PEISISTRATIDAK ELÜZETÉSÉTŐL 462-IG.

II.

Xerxes hadjáratának idejében Spárta szoros szövetségben volt Athénnel és mindkét állam egyenlően buzgólkodott a Hellast fenyegető veszély elhárításában. Mindamellett Herodotos és azok a későbbi írók, a kik az ő előadása nyomán emlékeztek meg eme kor történetéről, azt mesélik, hogy már e hadjárat folyamán bizonyos feszültség volt egyfelől Athén, másfelől Spárta és a peloponnesosi államok között, a mely feszültség időnként annyira kiélesedett, hogy a szövetség további fönmaradása kétségessé vált. Ezt a feszültséget pedig szerintök két körülmény okozta: 1. a vetélkedés a fővezérségért, a hegemoniáért, 2. a peloponnesosiai közömbössége Athén sorsa iránt.

A mi az egyesült szárazföldi csapatok feletti fővezérséget illeti, az Herodotos szerint is kezdettől fogva Spártának volt szánva, azonban szerinte Athén igényt emelt az egyesült hajóhad feletti fővezérletre. Ezt az igényt az athéniak követe állítólag kifejezésre juttatta ama tárgyalások folyamán, a melyeket a perzsák ellen szövetkezett görögöknek megbizottai a segítségnyújtás kérdésében Gelonnal folytattak, bár ebben az esetben az athéniak a hajóhad feletti fővezérletre csak «μη αὐτῶν βουλομένων Λακεδαιμονίων» tartanak számot.¹ Később erre visszatérve kijelenti Herodotos:² ἐγένετο γὰρ κατ' ἀρχὰς λόγος, πρὶν ἢ καὶ εἰς Σικελίην πέμπειν ἐπὶ συμμαχίην, ὡς τὸ ναυτικὸν Ἀθηναίοισι χρεὸν εἶη ἐπιτρα-

¹ Herod. VII. 161.

² Herod. VIII. 3.

Történelmi Szemle. IX.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Közép- és Újkor történelmi Intézetének Könyvtára	
Lelt. napló: _____	Lsz.: <u>VI.</u>
<u>30.</u> csoport: _____	<u>5.</u> szám.

πειν. Ámde ez a terv a szövetségesek ellenállása miatt hiúsult meg.¹ αοί γάρ σύμμαχοι οὐκ ἔφασαν, ἦν μὴ ὁ Λάκων ἡγεμονεύη, ἸΑθηναίοισι ἔψεσθαι ἡγεομένοισι, ἀλλὰ λύσειν τὸ μέλλον ἔσεσθαι στρατεύμα.» Az athéniék az egyetértés kedvéért engednek és így lesz a spártai Eurybiades a fővezér. Az athéniék azonban csak kényszerűségből engedtek, mert rászorultak a főbbiek támogatására,² amint az később kitűnt, «ὡς γὰρ δὴ ὠσάμενοι τὸν Πέρσῃν περὶ τῆς ἐκείνου ἡδὴ τὸν ἀγῶνα ἐποιεῖντο, πρόφασιν τὴν Παισαανίῳ ὄβριον προἰσχύμενοι ἀπειλοντο τὴν ἡγεμονίην τοῦς Λακεδαιμονίους.

A Gelonnal a fővezérség ügyében folytatott tárgyalásokra vonatkozólag Meyer³ ezt mondja: «Bei Herodot gibt die Frage, warum Gelon den Griechen nicht zu Hülfe gekommen ist, Anlass zu einer rein rhetorischen, politisch absurden Discussion [die von den Späteren durchweg wiederholt wird] über die Frage des Oberbefehls (VII, 157—162.), deren Inhalt er ebenso wie den der Discussion zwischen Athen und Tegea IX, 26 f. den attischen Leichenreden entlehnte.» Meyer véleménye mellett döntő érvként tűnik fel a Gelon által használt hasonlat a tavasztól megfosztott évről, a mely hasonlat, a mint arra Kirchhoff⁴ figyelmeztetett, Perikles egyik halotti beszédjében⁵ is előfordult, még pedig, miként azt Wilamowitz⁶ megállapította, ama beszédben, melyet Perikles a samosi háborúban elesett athéniék felett tartott.⁷ Meyer⁸ a hasonlat előfordulásából

¹ Herod. VIII. 2.

² A herodotosi szöveg esetleg úgy is érthető, hogy az athéniék csak ideiglenesen engedtek, míg a szövetségesek rájuk nem szorulnának. Lásd Macan: Herodotus. The seventh, eighth & ninth books. I. 361 a, b.

³ G. d. A. III. k. 206. § 356. I. jegyzet. Hsl. Forsch. II. k. 219. k. I.

⁴ Kirchhoff: Über die Abfassungszeit des herodotischen Geschichtswerkes (Abhandl. d. Berliner Ak. d. Wissensch. 1868) 20. I.

⁵ Arist. rhet. I. 7. III. 10.

⁶ Hermes 1877 évf. 365. I.

⁷ Plato Menex. 236. I. Plut. Perikles 8.

⁸ Meyer: Forsch. II. 222. I.

ezt a következtetést vonja le: «Herodot hat der Ausdruck gefallen und so hat er ihn in seinem Geschichtswerk angebracht, allerdings in sehr wenig passender Umbildung. Nur um so deutlicher tritt hervor, dass die ganze Ausgestaltung der Discussion mit Gelon über die Hegemonie seine freie Schöpfung ist, obwohl man daraus, dass er den von ihm gebrauchten Ausdruck commentieren muss, um ihn verständlich zu machen, ohne den hier zufällig möglichen Einblick in die Genesis desselben das Gegentheil zu schliessen geneigt sein würde». Itt arra utal, hogy Herodotos magyarázni kénytelen, mit értett Kroisos akkor, mikor a lampsakosiaknak azt üzenté, hogy ha nem bocsátják szabadon I. Miltiadest. őket *πίπρος τρόπον* kiirtja.¹ A Herodotosnál található magyarázat ebben az esetben is mesterkéltséggel és a kifejezés használatának igazi célja egy szójáték alkalmazása volt, a mennyiben t. i. Lampsakosnak mythikus neve Pityussa vagy Pityeia volt. Tehát itt nem is annyira a magyarázás szükségessége, mint inkább a Herodotos által nem ismert igazi magyarázatnak helyi színezete mutatja, hogy a hasonlat valóban a lampsakosi esetben használtatott, illetőleg az ezzel az esettel kapcsolatos mondával együtt keletkezett. Annyit azonban mindenesetre mutat a tavasztól megfosztott évről szóló hasonlatnak magyarázása Herodotos által, hogy Gelonnak állítólagos beszédjében, a hasonlatot csakugyan Perikles halotti beszédjéből vette. Mindamellet az a körülmény, hogy Herodotosnak Perikles iránti tisztelete alig teszi valószínűvé azt, hogy Periklest irodalmi lopás gyanújába akarta keverni, bár a görögök a plagizálást nem tekintették akkora bűnnek, mint mi, mégis talán inkább Hauvette² mellett szól, a ki erre vonatkozólag azt mondja: «Nous croyons plutôt qu'une formule analogue, empruntée à quelque poète, avait cours en Grèce comme une sorte de proverbe; l'historien la reproduisit telle que Gélon l'avait

¹ Herod. VI. 37.

² Hauvette; Hérodote historien des guerres médiques 337., 338. l.

employée, ou telle du moins que la tradition la lui attribuait ; mais ce fut Périklès qui en fit l'application la plus heureuse, et c'est à lui que désormais elle appartient tout entière.» Különben Gelon feleletének a hegemonia megtagadására vonatkozó lényeges része nem is ez a hasonlat, hanem az, a mit állítólag az athéni követnek mondott : «ξείνε Ἀθηναίε, ὅμεις οἴκατε τοὺς ἄρχοντας ἔχειν, τοὺς δὲ ἀρξομένους οὐκ ἔξειν». Így e hasonlatnak és a Meyer szerint a halotti beszédekből átvett egyéb érveknek megemlítése is a Gelonnal állítólag folytatott beszélgetések keretében legfeljebb a beszélgetések formai kialakulására volt befolyással ; arról pedig, hogy az akkor folytatott tárgyalásokról ebben a tekintetben is megbízható értesülésünk legyen, amúgy sem lehet szó.

Sőt a beszélgetések tartalmának lényegét illetőleg is szívesen elhisszük Meltzernek :¹ «Dass aber allein verletzte Eitelkeit der Grund seines Ausbleibens gewesen sei, das konnte ihm nur ostgriechischer Unverstand gepaart mit völliger Unkenntnis der Verhältnisse der Insel nachsagen». Maga Meltzer is utána teszi : «Wir dürfen die Sache so fassen, mag es sich noch so sehr von selbst verstehen, dass in den Verhandlungen wegen seiner Theilnahme am Kampf gegen Xerxes die Frage wegen seiner Stellung im Nationalheer eine sehr wichtige Stelle einnehmen musste». A beszélgetések tartalmának lényegét még jobban érinti az a körülmény, hogy a szövetségesek és az argosiak között a segélynyújtás ügyében folytatott tárgyalásoknak herodotosi meséjében, még pedig e mesének úgy argosi, mint argosellenes változatában² is előfordul a hegemonia feletti vitatkozás. Az argosi változat szerint az argosiak, noha a delphoii jósdá őköt a háborúba való beavatkozástól óva intette, mégis elhatározták a csatlakozást a szövetségesekhez, ha a spártaiak készek velük 30 évre békét kötni és ha a fővezérelt fele részben nekik jut osztályrészül. A spártaiak megígérték, hogy a békeszerződésre vonatkozó kérésüket

¹ Meltzer : Gesch. d. Karthager. I. 211.

² Herod. VII. 148—150.

otthon előterjesztik, de a fővezérségre vonatkozó követelés teljesítését megtagadták, a mi a tárgyalások megszakítását vonta maga után. Az argosellenes versio szerint ellenben az argosiak magának Xerxesnek kérésére kezdettől fogva el voltak tökéelve, hogy nem vesznek részt az ellene indított háborúban és a hegemonia ügyét csak ürügyként használták fel a görögök felszólításának visszautasítására. Sőt Herodotosz szerint voltak olyanok is, a kik azt mesélték, hogy az argosiak maguk hitták Xerxest Görögországba. Az argosi változathoz közel áll a diodorosi mese is,¹ a mennyiben e mese szerint is a hegemonia ügye nem ürügy, hanem igazi oka volt az argosiak tartózkodó magaviseletének. Annyiban azonban eltér a diodorosi mese a herodotositól, hogy szerinte a tárgyalások nem Argosban, hanem az isthmosi gyűlésen folytak, hogy benne a 30 éves békéről nincs említés, végül abban, hogy az argosiaknak adott felelet is némileg eltérő. amennyiben úgy hangzik, hogy ha az argosiak inkább akarnának perzsa, mint más görög embernek vezérlete alatt állni, a legjobban teszik, ha nyugodtan, az az semlegesek maradnak, ha azonban fővezérségre törekszenek, előbb igyekezniök kell azt megérdemelni. Nekem úgy tűnik fel, hogy az eredeti argosi monda a delphoii jóslattal magyarázta az argosiak vonakodását, a hegemonia kérdése pedig csak az argosellenes mondából került beléje, talán aránylag későn, miként a spártaiakkal kötendő 30 éves béke is véleményem szerint csak a 450 körül tényleg 30 évre kötött béke hatása alatt kezdett benne szerepelni. Az argosellenes mondába pedig talán azért került bele a hegemonia feletti vitatkozás meséje, mert nehezen volt elhitethető, hogy az argosiak a perzsákkal való összeköttetéseiket nyíltan bevallva tagadták meg a segítségnyújtást és valószínűbbnek tűnt fel, hogy erre ürügyet kerestek. Minthogy pedig a delphoii jóslat ismerete nem volt általános, az argosiak által állítólag használt ürügy a Gelonnal folytatott tárgyalások mondájának hatása alatt készült. Az

¹ Diod. XI. 3.

argosiak pedig később ezt a mondát, minthogy az őket némileg menthette a perzsákkal való czimboráskodás vádjával szemben, magukévá tették, csakhogy az ürügyből komoly okot csináltak. Ez a monda aztán a Gelonnal folytatott tárgyalások mondájának fejlődésével párhuzamosan alakult át olyanná, a milyennek azt Diodorosnál találjuk.

Mindezekkel a herodotosi mese hitelét megingató körülményekkel szemben van viszont olyasmi is, a mi esetleg a mellett szólhat, hogy a Gelonnal folytatott tárgyalások folyamán a fővezérség kérdése mégis csak, miként Meltzer is valószínűnek tartja, szóba került. Ez az a körülmény, hogy a Gelonnal folytatott tárgyalásokról állítólag volt egy, a Herodotosnál megörökített szó hagyománytól eltérő szó hagyomány is, a mely más formában a hegemoniának akkori megvitásáról megemlékezik. Erről a szó hagyományról a legjobban Polybios-ból¹ értesülünk. Polybios szerint, mikor Gelon tudtára adta a görögöknek, hogy kész 20,000 gyalogossal és 200 hadihajóval őket megsegíteni, ha akár a szárazföldi hadsereg, akár a hajóhad feletti fővezérséget neki engedik át, a Korinthosban összegyűlt szövetségesek az ő követeknek azt felelték *ὡς ἐπίκουρον ἔρχεσθαι τὸν Γέλωνα μετὰ τῶν δυνάμεων, τὴν δ' ἡγεμονίαν ἀνάγκη τὰ πράγματα παραδίσειν τοῖς ἀρίστοις τῶν ἀνδρῶν.*» Polybios dicséri a görög szövetségesek önértetét, a mely abban nyilvánult, hogy nem vették összes reményeiket a syrakusaiak által nyújtandó segítségbe, hanem megbíztak saját erejükben, és rosszalja Timaios eljárását, a ki ezzel kapcsolatban hosszas beszédekkel mondat el és Szicziáliát egész Hellasnál nagyobbnak igyekszik feltüntetni, a mi (így értendő ez a hely) a görögök feleletét némileg nevetséges henczegésnek mutatja. Mind a mellett kiviláglik ebből, hogy Timaios is a kiszínezéstől eltekintve a dolog lényegére nézve úgy adta elő a történetet, mint Polybios forrása. Ezzel aztán nagyjában megegyezik Diodorosnak töredékesen fennmaradt előadása², a melyben reánk jutott

¹ Polyb. XII. 26 b.

² Diod. X. 33.

beszédrészetek csakugyan Timaiosra, mint forrásra vallanak, bár a görögök feleletére vonatkozó rész elveszett. Timaios művének a szicíliai események jelentőségét túlzó tendenciája, melyről Polybios megemlékezik, Diodorosnak a himeraei ütközetéről szóló elbeszélésében is nyilvánul, amely a himeraei ütközetet a thermopyliai csata napjára teszi,¹ hogy aztán azt mondhassa, hogy Gelon győzelmének híre bátorítólag hatott a görögökre,² a minék kapcsán aztán úgy tünteti fel Gelont, mint hogy ha a karthagoiak legyőzése után continentalis fajrokonainak is készült volna segítségére indulni, de ezeknek időközben aratott salamisi diadala beavatkozását szükségtelenné tette. Mindebből valószínűvé lesz, hogy Diodoros a szicíliai eseményekre vonatkozólag nagyjában Timaios előadását követi. Itt csak az a kérdés támad, hogy milyen, általa Timaiossal összehasonított és tartalmilag ismertetett előadás alapján állította Polybios, hogy Timaios azt kiszinezte és beszédekkel bővítette. Az a körülmény, hogy Timaios ismerte és felhasználta Ephoros és Polybios is ismeri Ephoros és másutt is összehasonlítja Timaios előadását Ephoroséval, közelfekvővé teszi a gyanút, hogy az ismertetett és Timaiossal összehasonlított előadás Ephorosé volt. Ephoros előadásáról van aztán egy, bár nagyon felületes és hibás direkt értesülésünk is.³ Ennek értelmében Ephoros szerint a görögök a perzsák készülődéseinek hallatára követeket küldtek Gelonhoz «ἵκετεύοντες εἰς τὸν τῶν Ἑλλήνων σύλλογον ἔλθειν». Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy Gelon küldött is oda követeket, de hogy ezek ott mit végeztek, arról nem értesülünk. Ellenben megtudjuk, hogy viszont a perzsák és phoinikok felszólították a karthagoiakat arra, hogy egyidejűleg támadják meg a szicíliai görögöket, vessék őket alá és aztán hajózzanak a Peloponnesoshoz. A karthagoiak a perzsák fölszólításának

¹ Diod. XI. 24.

² Diod. XI. 23.

³ Schol. Pind. Pyth. I. 146 (Müller: *Fragm. hist. graec.* I. 264) Tartalmilag közel áll hozzá egy Ábel kiadásában található scholion is.

eleget tenni készültek és Gelon is 200 hajóval, 2000 lovas és 20,000 gyalogos katonával készült fajrokonait megsegíteni. Ephoros meséjét a karthagoiak és perzsák együttműködéséről némi változtatással megtaláljuk Diodoros XI-dik könyvének első fejezetében, tehát alighanem ennek a fejezetnek tartalma is vagy úgy, a mint valószínűleg a Xerxes hadjáratára vonatkozó 2—19-dik fejezeté, Ephorostól vagy pedig úgy mint a Gelonnal folytatott tárgyalásokra és a himeraei ütközetre vonatkozóké, Timaiosból származik, a ki tehát, miként már ebből is kitűnnék, Ephorost követte volna. Ez utóbbi mellett szólhat az a körülmény, hogy Diodoros előadása némileg eltér Ephorosétól, még pedig a szicíliai görögök javára; nevezetesen Ephorosnál a perzsák a karthagoiaknak megparancsolják a támadást, Diodoros szerint ellenben szövetséget kötnek velük. Ephoros fentebb vázolt ismertetésében ugyan, miként azt már hangsúlyoztuk, nincsen szó Gelon követekéről megjelöléséről az isthmosi gyűlésen és így a hegemonia kérdésében e követek útján emelt igényekről sem; minthogy azonban e fölületes és hiányos ismertetésben is külön ki van emelve, hogy a szövetségesek Gelont az isthmosi gyűlésre hitták, tehát a segítség ügyében ott akartak vele tárgyalni, és Gelon e meghívásnak követek útján nyilvánvalóan eleget is tett, minthogy tehát ebben a tekintetben Polybios forrásának előadása szemben Herodotoséval tökéletesen megegyezik Ephoroséval, a kinek munkájában már a fentiek alapján is Polybios forrását kellett gyanítanunk, ennek folytán nagyon is valószínű, hogy Ephoros csakugyan úgy mondta el a Gelon-féle követküldés történetét, a mint azt Polybiosnál olvassuk. Ez még valószínűbbé válik, ha ezzel összehasonlítjuk a diodorosi előadásnak azt a részét, a mely Xerxes hadjáratáról szól és mint azt már említettük, valószínűleg Ephorosra vezetendő vissza. E szerint az előadás szerint ugyanis, a mint arról fentebb már szintén megemlékeztünk, az argosiaiak hasonlóan jártak el, mint Polybios előadása szerint Gelon, t. i. követek útján ugyancsak az isthmosi gyűlésen a hegemoniát felerészben követelték és

a gyűlésen részt vett szövetségeseiktől hasonló feleletet is kaptak. Gelon követküldéséről Diodoros itt alighanem azért nem emlékezett meg külön, mert ezt már az előtt Timaios nyomán mondta el. Így tehát mindenképen valószínű, hogy Ephoros Gelonnak a hegemonia ügyében támasztott követeléséről megemlékezett, még pedig Herodotostól eltérően. Az eltérések a következők: 1. Gelon a követelést követői útján az isthmosi gyűlésen támasztotta és itt is kapta a feleletet, 2. Gelon nem követelte az egész fővezérséget, 3. a válasz nem volt oly mereven visszautasító, mint Herodotosnál. A kérdés tehát oda módosul, vajon Ephoros a herodotosi tradíciót önkényesen változtatta-e meg, vagy pedig attól eltérő, különálló szó hagyományt örökölt-e meg művében. A tudósok nagy része,¹ különösen Bauer² és Busolt³ észleleteinek alapján, az előbbi nézeten van. Csakugyan vannak még a szöveg és számadatok tekintetében is egyezések Herodotos és Diodoros között, ámde ezek az egyezések részben arra vezethetők vissza, hogy miként azt Obst⁴ kimutatta, Ephoros és Herodotos közös forrást használtak, a mely a perzsa háborúról keringő görög mondák figyelembevételével a tényszerű eseményeket meglehetősen megbízható adatok alapján felsorolta. Obst ezt a forrást Lehmann-Hauptnak⁵ gyanítása alapján a miletosi Dionysios művének tartja, de megengedi, hogy Ephoros e mellett a

¹ Így pl. Wecklein: Themistokles und die Schlacht bei Salamis. Sitzungsberichte d. k. b. Akademie d. Wissensch. München. Philol. philol. histor. Classe 1892. 15. és k. l. Meyer: G. d. A. III. k. 219. §. 380. l. jegyzet és 275. §. 391. l. jegyzet. Beloch: G. G. II² 2. k. 2. r. 5. l.

² Bauer: Die Benutzung Herodots durch Ephoros bei Diodor. Jahrbücher f. class. Philologie X. Suppl. (1878—9) 279—342. l.

³ Szemben Lœschkevel (Ephoros-Studien. I. Die Schlacht bei Salamis. Jahrbücher f. class. Philologie 1877. évf. 25—32. l.) Busolt: Ephoros als Quelle für die Schlacht bei Salamis. Rhein. Museum f. Phil. 1883. évf. 627—629. l. és u. a.: Ephoros über die Verluste bei Salamis und Plataiai. u. o. 629—630. l.

⁴ Obst: Der Feldzug des Xerxes. Klio. XII. Beiheft 1913.

⁵ Lehmann-Haupt; Griech. Gesch. (Gercke-Norden: Einleit. in d. Altertumswissensch. III. k.) 83. l.

munka mellett még magát Herodotost is használta. Ezt az utóbbi concessiót azonban nem tartom épen okvetlenül szükségesnek, mert miként Diodorosnak első könyvéből kitűnik, Diodoros ismerte és használta Herodotos munkáját, úgy hogy a közös forrásból nem eredő részekben esetleg előforduló egyezések a szöveg és számadatok tekintetében magától Diodorostól eredhetnek, mert az, hogy Diodoros csak műve elején és csakis Herodotos 2-ik könyvét használta, miként azt Bauer állítja, alig mutatható ki. A legfrappánsabb példát arra, hogy Ephoros használta Herodotos művét, Hauvette ¹ említi meg. Ephoros ² ugyanis Herodotoshoz ³ hasonlóan azt állította, hogy a magnesia-i parti vihar által maga az istenség is a görög ügy védelmére kelt, a mennyiben ez által az ellenséges hajóhadat számbelileg csökkentve, lehetővé tette a görögök győzelmét. Ámde ez a gondolat annyira közelfekvő, hogy általános vélemény is lehetett, a szöveg pedig nem egyezik. Sőt a szövegben tartalmi különbség is van, a mennyiben Herodotos azt mondja, hogy a perzsa hajóhad a viharban szenvedett veszteségek következtében a göröggel csaknem egyenlővé lett, a mi, miként arra Macan ⁴ helyesen utált, ellentétben van magának Herodotosnak ⁵ egy másik kijelentésével, a mely szerint a perzsa hadsereg és hajóhad a pótlások folytán Attika elfoglalásakor csaknem akkora volt, mint a vihar előtt, bár épen ez az ellentét a mellett is volna felhozható, hogy Ephoros a Herodotosnál talált gondolatot önkényesen megváltoztatta, hogy a salamisi csatáról szóló mondával összhangba hozza. Herodotosnak Ephoros által való felhasználása mellett az említett szövegegyezéseknél talán inkább hozható fel az a körülmény, hogy Diodorosnak egész előadása nagyjában megegyezik Herodotoséval még Herodotosnak nyilvánvalóan mondai részeiben is. Ez azonban, a

¹ Hauvette: Hérodote. 94., 95. 1.

² Diod. XI. 13.

³ Herod. VIII. 13.

⁴ Macan: Herodotus VII—IX. 1. k. 376 b., 377 a, 459. a, b.

⁵ Herod. VIII. 66.

mennyiben egyáltalán a közvetlen használatot mutatja, legfeljebb a mellett szólhat, hogy Ephoros nagyjában Herodotos előadását vette alapul és semmiképen sem zárja ki azt, a mit a Macan¹ által felsorolt többé-kevésbé jelentékeny eltérések megerősíteni látszanak, hogy t. i. Ephoros egyes Herodotosnál talált mondákat más alakban hallott, vagy olvasott változatokkal helyettesített és rationalis felfogása inkább csak a mondai anyag kiválasztásában, mint megváltoztatásában jutott kifejezésre. A szóban forgó speciális esetben az argosi mondán eszközölt hasonló változtatás ugyan esetleg Ephoros önkényes eljárása mellett volna érvül felhozható, azonban, mint azt már említettük, úgy is magyarázható, hogy a Herodotos által megörökített monda a Gelonnal folytatott tanácskozásról szóló mondával kapcsolatban, talán annak hatása alatt alakult át. Az akkori politikai viszonyoknak, miként azt Freeman kifejti² az Ephorosi előadás bizonyára jobban felel meg a herodotosinál, de a józan ész szempontjából a herodotosi előadásnak illetően megváltoztatására még sem volt szükség. Ha a józan ész szempontjából vizsgálta volna Ephoros a mondat, Grundyval³ együtt ilyenféle megjegyzést tett volna: «It is impossible to suppose that Gelo was unaware that the expedition was being prepared, and, indeed, that Sicily was the object of it, long before the expedition itself started. It is therefore, to say the least of it, doubtful whether he can ever have entertained, or even have professed to entertain, any idea of sending a force to help the Greeks at home». És ezt Ephorosnak még inkább kellett volna észrevennie, mint Herodotosnak, mert ő a karthagoiaknak a perzsákkal való együttműködését és hosszú készülődéseit külön hangsúlyozta. Ez az észrevétel különben az egyetlen komoly érv úgy a herodotosi, miként az ephorosi előadásnak megbízhatósága ellen. Ezzel az érveléssel szemben csak

¹ Macan : Herodotus VII.—IX. II. k. 74—77. 1.

² Freeman : Gesch. Sic. deutsch v. Lupus. II. k. 471. 1.

³ Grundy : The great Persian war. 246., 247. 1.

az hozható fel, hogy kétséges, vajon csakugyan olyan nagyszabású és hosszantartó előkészületek folytak-e a karthagoiak részéről, a mint azt Diodoros állítja, vajon az ezekről szóló mese talán nem inkább az ephorosi mondának csak Timaiosból vett kiszínezése-e, a mely azt a célt szolgálta, hogy a karthagoi támadást a perzsával egyértékűnek tüntesse fel, mert magának Ephorosnak véleménye szerint, úgy látszik, a perzsák követsége a karthagoiakhoz és a szövetségeseké Gelonhoz körülbelül egy időre esett. Kétséges lehet továbbá az is, hogy mikor történt a valóságban az izenetváltás Gelon és a szövetségeseik között, vajon nem már a salamisi csatát megelőző évben, vagy pedig esetleg a himerai csatát követően, mint azt Beloch¹ gyanítani látszik. Végül ha az előkészületek tényleg nagyszabásúak és hosszabb időn át tartók voltak is, még akkor is kétséges lehet, vajon azokról és céljukról Gelonnak értesülnie kellett-e, ha meggondoljuk, hogy a IV-dik század végén a karthagoiaknak és Dionysiosnak támadásai is, noha mindenkor nagy haderővel és hosszabb előkészületek után indultak meg, rendszerint meglepetésszerűleg hatottak és épen e meglepetésben rejlett mindkét részről a többnyire aratott kezdő sikerek titka. Hannibal ama hadjáratának idejében, a mely Selinusnak és Himerának a lerombolásával végződött, a karthagoiak már az előző évben kezdték meg támadásaikat Segesta érdekében Selinus ellen és az egész télen át készültek a görögök tudomásával a szicíliai hadjáratra, mind a mellett a syrakusaiak nem vették komolyan a dolgot, sőt hajóhadukat az Aegei tengeren hagyták, hol a spártaiakkal együtt harcoltak Athén ellen.² Selinus szerepét Hamilkar hadjáratában Himera, Segestáét pedig az elűzött himerai tyrannos, Terillos, játszotta, úgy hogy esetleg még az a gyanu is fölmerülhet, vajon nem Gelonnak a continentalis görögök segítségére tett előkészületei által vált-e lehetővé a himerai győzelem. Tehát

¹ Beloch: G. G. II². k. I. r. 72. 1. 2. jegyzet.

² Diod. XIII. 43., 44, 54—63.

bármennyire gyanussá teszi is Grundy észrevétele a Gelon által a fővezérség iránt támasztott követeléseknek mondáját, a valóságban még sem zárja ki annak lehetőségét, hogy e mondának valami történelmi alapja van. Mind a mellett magát Ephorost, ha csupán Herodotos meséjét rationalizálni akarta volna, ez a közelfekvő feltevés az egész monda elvetésére indította volna. Tehát kizárva nincsen, hogy Ephoros nem változtatta meg erőszakosan a Herodotosnál olvasott mondát, hanem azt egyszerűen egy másik, talán Herodotos által közölt mondából a nép száján kialakult mondával helyettesítette. De még ha az ephorosi történet önkényes változtatás, vagy csak a herodotosi mondából fejlődött későbbi monda volna is, még akkor is megmarad annak a lehetősége, hogy a herodotosi mondának a felmerült gyanus körülmények ellenére is lényegében valami igazi alapja van és Gelon csakugyan a fővezérségre bizonyos igényeket támasztott, a melyeket a szövetségesek visszautasítottak.

A Gelon követtségéről kialakult monda mindenesetre azt mutatja, hogy legalább a kialakulás idejében az volt a meggyőződés, hogy a perzsák elleni hellén szövetségben a fővezérség kérdése vita tárgyát képezhette. Igaz, hogy Herodotos szerint a fővezérség kérdése már Gelon követtsége előtt dőlt el, még pedig olyan értelemben, hogy a fővezérség úgy a szárazföldi hadsereg, valamint a hajóhad felett a spártaiaké legyen, ámde Herodotos szerint ekkor is a döntés csak megegyezés eredménye volt. Ezzel szemben különösnek tűnik fel az, hogy a herodotosi elbeszélés szerint a spártai követ, Syagros, a szövetségesek kérését a *Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ τούτων σύμμαχοι*-nak nevében terjeszti elő. Ez azonban még hogyha nem is javítandó ki, mint némelyek teszik *Λακεδαιμόνιοι τε καὶ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ τούτων σύμμαχοι*-ra, vagy pedig nem is Herodotos által fölületességből tévesen alkalmazott anachronismus, nem jelenti még szükségképen azt, hogy Herodotos véleménye szerint Spártának a perzsák elleni szövetségben olyan szerep jutott, mint a peloponnészoszi szövetségben, vagy Athénnek a delosi szövetségben, a hol

a szerződő felek egyfelől Spárta, illetőleg Athén, másfelől pedig egyenként a többi szövetségesek voltak és már ezen viszony folytán is a fővezérlét természetesen a spártaiakat, illetőleg az athénieket illette. Ez esetleg csak annyit jelent, hogy Syagros, mint spártai követ, a spártaiaknak és mint a különféle államok követeinek szónoka, egyszersmind követtársainak nevében is beszélt és Macan¹ utalva a τούτων szó alkalmazására a ἡμῶν vagy ἡμέτεροι helyett, helyesen jegyzi meg, hogy «the Athenians might equally speak of the Spartans as allies of Athens», bár ő is feltűnőnek mondja a Syagros által állítólag használt kifejezést egy οἱ συνωμότοι Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ Περσῆ-hez hasonló kifejezés helyett. Sokkal fontosabb, hogy a perzsák felett aratott diadalokat megörökítő emlékek feliratain, a melyekben a spártaiak nem szólalhatnak meg külön a maguk nevében, az állítólag Syagros által használt kifejezés legalább tudomásunk szerint nem jelenik meg. Ismeretes Thukydidesből², hogy Pausanias a delphoi emlékre ezt a feliratot vésette:

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων
Παυσανίας Φοῖβῳ μνήμ' ἀνέθηκε τόδε.

E miatt a felirat miatt a plataiaibeliek a Demosthenes neve alatt fennmaradt beszédek egyike szerint³ az amphiktyoniánál vádat emeltek a spártaiak ellen «καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς ἐκκόψαντας τὰ ἐλεγεία ἐπιγράψαι τὰς πόλεις τὰς κοινωνούσας τοῦ ἔργου». Fabricius⁴ azt mutatta ki, hogy a városok feliratai nem kerültek a Pausanias-féle felirat helyébe, mert a városok nevei mai nap is a konstantinápolyi kígyóoszlop tekervényein olvashatók, míg ezzel szemben a Pausanias-féle felirat a tripus bathronán állt. Ámde a megsemmisített Pausanias-féle felirat helyébe is új felirat került, csak hogy nem a szövetséges államok neveit tartalmazó, hanem egy

¹ Macan: Herodotus I. 218. b.

² Thuk. I. 132.

³ Demosth. κατὰ Νεαίρας 98. p. 1378.

⁴ Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst. 1886. évf. 176. l.

ugyancsak verses felirat, a melyet Diodoros¹ őrzött meg és amely így hangzik :

Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτήρες τόνδ' ἀνέθηκαν
Δουλοσύνης στυγεράς ῥυσάμενοι πόλιας.

Arra vonatkozólag, hogy mikor történt a Pausanias-féle feliratnak helyettesítése az új felirattal, Swoboda² arra utal, hogy a Ἑλλάς εὐρόχορος kifejezés előfordul a Pausanias által Byzantionban felállított érczedény feliratában is, a mely így hangzik :

Μνᾶμ' ἀρετᾶς ἀνέθηκας Ποσειδάωνι ἄνακτι
Παυσανίας, ἄρχων Ἑλλάδος εὐρυχόρου,
Πόντου ἐπ' Εὐξείνου, Λακεδαιμόνιος γένος, υἱὸς
Κλεομβρότου, ἀρχαίας Ἡρακλέος γενεᾶς.

Swoboda azt hiszi, hogy Pausaniasnak eme feliratában vonatkozás van a delphoi emlékre általa vésetett feliratnak a helyébe lépett új feliratra, úgy hogy a Pausanias-féle feliratnak kivakarása és az új felirat alkalmazása megelőzte a byzantioni emlék felállítását. Bár esetleg épen fordítva a delphoi felirat a Pausanias-féle byzantioni feliratnak hatása alatt keletkezhetett, a Swoboda által feltételezett viszony valószínűbbnek látszik. Minthogy pedig a városok nevei különben sem kerültek a Pausanias-féle feliratnak a helyébe, a konstantinápolyi felirat keletkezésének ideje kétséges marad. A konstantinápolyi kígyóoszlopnak a felirata így kezdődik : « τοῖδε τὸν πόλεμον ἐπολέμεον ». Ezt a szövetségesek neveinek felsorolása követi. Ez a felirat épen úgy állhat meg Pausanias felirata, mint a Pausanias feliratának a helyébe lépett új felirat mellett. Előbbi esetben a felirat a « Ἑλλήνων », utóbbi esetben a « Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτήρες » kifejezésnek a részletezése. A fővezérségről egyáltalán nincsen szó, vonatkozás erre legfeljebb abban nyilvánul, hogy a

¹ Diod. XI. 33.

² Swoboda : Epigraphisch-historische Beiträge. Archæologisch-epigraph. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. 1897. évf. 141. l. 126. jegyzet.

Λακεδαιμόνιοι neve a jegyzék élén áll. A jegyzék különben némi eltérésektől eltekintve az olympiai emléken Pausanias¹ által olvasott jegyzékkel megegyezik. Domaszewskinek² az a véleménye, hogy e jegyzék a perzsák elleni hellén szövetségnek a hivatalos jegyzéke, a melyben az államok abban a sorrendben voltak felsorolva, a melyben a peloponnesosi symmachiába léptek, már Swoboda ellenérvei miatt sem tartható és így nem szolgálhat bizonyítéku arra, hogy a hellén szövetség a peloponnesosi szövetségnek egyszerű kiterjesztése volt, a minek különben az a fentebb említett megfigyelés is ellenmond, hogy a hellén szövetségben eltérően a peloponnesosítól a spártaiak fővezérsége közös megegyezés eredményeként állapított meg.

Mint említettük, a megegyezés arra vonatkozólag, hogy Spártáé legyen a fővezérség úgy a szárazföldön, mint a tengeren, Herodotos szerint már a Gelonnal folytatott tárgyalások előtt jött létre. Ez nem áll szükségképen ellentétben a Gelonnal és az argosiakkal folytatott tárgyalásokról szóló elbeszélésekkel, mert ez elbeszélések gondolatmenete legfeljebb azt mutatja, hogy a spártai fővezérletre vonatkozó megállapodás Herodotos véleménye szerint is a szövetségeseknek a beleegyezésével meg volt változtatható. Még a megállapodást megelőzőleg Herodotos szerint felmerült az a terv, hogy a szárazföldön a fővezérség ugyan Spártáé legyen, a tengeren ellenben Athéné, mint a mely a legtöbb hajót állította. Ez a terv azonban a peloponnesosi államok ellenállásán hiusult meg, a melyek csak Spárta fővezérlete alatt akartak harcolni. Athén akkor csak kényszerűségből engedett és leste a pillanatot, a mikor a fővezérséget magához ragadhatja, a mi aztán 478 tavaszán következett be. Hogy a peloponnesosiak nyíltan kijelentették azt, hogy csakis spártai fővezérlet alatt harcolnak, az tekintettel arra a végveszélyre, a melybe ők maguk is sodródtak, ha Athén

¹ Pausanias V. 23.

² Domaszewski: Beiträge zur Geschichte der Perserkriege I. Neue Heidelberger Jahrbücher. 1891. évf. 181—187. 1.

eme természetesnek feltűnő követelésnek elutasítása miatt elkedvetlenedik, valószínűtlen és alighanem csak következtetés abból, hogy a peloponnesosi államok a delosi symmachiahoz nem csatlakoztak. Hogy azonban szívesebben látták Spárta vezérségét, mint Athénét, azt az utóbbinak alapján valószínűnek tartom. Athénnek pedig semmi érdeke sem volt a fővezérség elérését erőltetni, ellenkezőleg érdeke volt a szövetségeseeknek buzgó közreműködését engedékenységgel megnyerni. A döntő szó a tengeri hadműveleteknél úgy is az övé volt, mert akaratának, minthogy a flottának nagy részét ő állította, esetleg fenyegetésekkel mindig érvényt szerezhetett, sőt ez által még a szárazföldi hadműveletekre is befolyással lehetett, úgy hogy voltaképen igaz az, a mit a görögök Polybios szerint Gelonnak feleltek, a midőn azt mondták: τὴν ἡγεμονίαν ἀνάγκη τὰ πράγματα παραθήσειν τοῖς ἀρίστοις τῶν ἀνδρῶν. A marathoni ütközetben is a tulajdonképeni fővezér Kallimachos volt és Miltiades csak a 10 strategos egyike, mégis a döntő szó őt illette. A laidei ütközet előtt a phokaiiai Dionysioszt állították az iónok a hajóhad élére, noha a phokaiiaiak csak három hajót adtak, a chiosiak ellenben 100-at, a miletosiak 80-at, a lesbosiak 70-et, a samosiak pedig 60-at. Ők arra számítottak, hogy Dionysios nem parancsolhat nekik olyasmit, a mit nem akarnak, mert akkor neki nincs hatalmában akaratának érvényt szerezni, a mi tényleg be is következett. A phokaiiai Dionysioshoz hasonló volt a spártai Eurybiadesnek helyzete is, csak hogy Eurybiades az athéniek jelentősége miatt kénytelen volt mindazt megtenni, a mit az athéni strategos, Themistokles, akart. Így az athénieknek az volt az érdekük, hogy ezzel a látszólagos engedékenységgel a peloponnesosiakat, de különösen a spártaiakat lekötelezzék és őket arra indítsák, hogy viszont a szárazföldön minden tekintetben segítségükre legyenek. A tényleges helyzetet Herodotosnál tehát jobban tükrözteti vissza a Neaira ellen tartott beszéd,¹ mikor kissé túlozva azt, a mi inkább csak a flottára

¹ Demosth.: κατὰ Νεαίρας 96. p. 1377.

vonatkozik, a szárazföldi seregre is átvive azt mondja, hogy a hellének csupán a fővezérség dicsőségét engedték át Spártának, míg maga a fővezérlet a valóságban Athéné volt, a névleges fővezérséget pedig azért engedték át Spártának, nehogy a szövetségesek őket megirigyeljék. A fővezérlet miatt való állítólagos versengés tehát ellenségeskedést alig eredményezhetett.

A másik, még bonyolultabb eset, a melyben ellenségeskedést szokás észlelni, Spártának Athén védelmével szemben tanúsított magatartása. Herodotos azon a véleményen van, hogy a spártaiak és a többi peloponnesosi államok közömbösen viselkedtek Athén sorsa iránt és csupán a Peloponnesos védelmével törődtek. Már mielőtt a perzsák Thermopylait ostromolni kezdték, a peloponnesosiak el akarták hagyni a posítot és az Isthmoshoz vonulni, csak Leonidas ellenezte ezt, tekintettel a phokisiakra és lokrisiakra.¹ Artemisionnál is csak azért maradt a hajóhad, mert az euboiiaiak Themistoklest és ennek közvetítésével Eurybiadest meg Adeimantost megvesztegették.² Az athéniek azt várták, hogy a peloponnesosiak majd teljes erejükkel igyekeznek a barbárokat még Boiotiában feltartóztatni, e helyett azonban azt kellett látniok, hogy ők erre nem is gondolnak, hanem az Isthmost erősítik meg.³ Thermopylai eleste után kiűritették Athént, övéiket Salamisba, Aiginaba és Troizenbe szállították és védelmükre Salamisnál foglaltak állást. A többi hajóhad is ide vonult, de a peloponnesosi contingensek vezérei itt is a mellett voltak, hogy Salamist el kell hagyni és az Isthmoshoz hajózni.⁴ Sőt midőn Athén elfoglalását megtudták, Salamist csakugyan elhagyni készültek. Ekkor Themistokles Eurybiades előtt azt az aggodalmát fejezte ki, hogy Salamis elhagyása a görög hajóhad felbomlásához vezetne. Eurybiades csak így volt rábírható

¹ Herod. VII. 207.

² Herod. VIII. 45.

³ Herod. VIII. 40.

⁴ Herod. VIII. 49.

arra, hogy a vezéreket újabb tanácskozásra összehívja. Ebben a tanácskozásban azután Themistokles komoly érveket hozott fel a Salamisnál maradás mellett; nevezetesen arra hivatkozott, hogy a szűk szorosban a görögök könnyebben boldogulhatnak a perzsákkal, mint a nyílt tengeren, azonfelül Salamist, Aiginát és Megarát is védelmezhetik, a melyek külömben a perzsáknak prédául esnek; hatást azonban csak azzal a fenyegetéssel ért el, hogy máskülömben az athéniak ott hagyják őket és másutt keresnek boldogulást.¹ Mikor aztán a perzsák támadásra határozták el magukat, a peloponnesosiakat újabb félelem szállta meg: «ὅτι αὐτοὶ μὲν ἐν Σαλαμῖνι κατήμενοι ὑπὲρ γῆς τῆς Ἀθηναίων ναυμαχεῖν μέλλοιεν νικηθέντες τε ἐν νήσῳ ἀπολαμφθέντες πολιορκήσονται, ἀπέντες τὴν ἑωυτῶν ἀφύλακτον».² Már-már elvonulnak, midőn Themistokles csele őket szándékukban megakadályozza.³ A rákövetkező évben Mardonios Alexandros makedon király útján alkudozásokba bocsátkozott az athéniakkal. A spártaiak ekkor attól tartva, hogy az athéniak engednek a csábításoknak, követek útján őket ettől visszatartani igyekeztek. Figyelmeztették őket: «ἡγεῖρατε τόνδε τὸν πόλεμον ὑμεῖς οὐδὲν ἡμέων βουλομένων, καὶ περὶ τῆς ὑμετέρης ἀρχῆς ὁ ἀγὼν ἐγένετο», tehát gyalázatos volna részükről, ha őket most elárulnák. Az athéniak Alexandros ajánlatát visszautasították, a peloponnesosiaktól pedig azt követelték, hogy Boiótiába vonuljanak és Mardoniosot akadályozzák meg abban, hogy Attikába betörjön és azt elpusztítsa.⁴ A spártaiak és peloponnesosiak ekkor sem tettek semmit Athén védelmére, hanem az Isthmos megerősítésén fáradoztak. Mardonios pedig Athén ellen vonult. Az athéniak ismét elhagyták a várost és Salamisra költöztek, a spártaiakat pedig követek útján felszólították, küldjenek sereget Attikába. A spártaiak azonban e helyett siettették az isthmosi fal építését, a követeknek adandó

¹ Herod. VIII. 56—63.

² Herod. VIII. 70.

³ Herod. VIII. 74—80.

⁴ Herod. VIII. 140—144.

választ pedig halogatták, nehogy az athéniak még a fal elkészülte előtt a médekhez átpártoljanak. Azt gondolták, hogy mihelyt a fal elkészül, egyáltalán nem kell a Peloponnesosból kimozdulniok, mert akkor közömbös lehet nekik, hogy mit csinálnak az athéniak. Mardonios időközben elfoglalta Athént és Murychides által az athéniaknak tett ajánlatot megismételtette. Az athéniak ez ajánlatot ismét visszautasították. A Spártában időző athéni követek ekkor türelmüket veszítve, fenyegetődöztek, hogy az athéniak átpártolnak a perzsákhoz. A spártaiak pedig, minthogy időközben a fal elkészült, már-már teljesen elutasító feleletet adtak, mikor a tegeai Chileos figyelmeztette őket, hogy ha az athéniak Mardoniossal szöveteznek, az isthmosi fal mit sem használ. Erre aztán a spártaiak meggondolták a dolgot és kiküldték Pausaniast nagy sereggel.¹ Mardonios visszavonult Boiotiába és Pausanias most Attika védelmére Platainainál foglalt állást.

A mi a thermopylai csatát illeti, Beloch² helyesen hangsúlyozza, hogy Herodotos a spártaiakról nem állítja azt, hogy Thermopylait nem akarták komolyan tartani. Ellenkezőleg «er erzählt, die Spartaner seien durch die Feier der Karneien verhindert gewesen, sogleich auf die Nachricht von Xerxes' Heranzug ins Feld zu rücken; sie hätten darum Leonidas mit einem Truppenkorps vorausgeschickt, um den Pass zu halten, bis die Hauptmacht nachkäme. Dass die Katastrophe so schnell hereinbrechen würde, hätten sie nicht voraussehen können». Hasonlóképpen valami bizonyára vallásos jellegű törvényes szokásra hivatkozva késtek el Herodotos³ szerint a marathoni ütközetből és a mikor Mardonios Athént elfoglalta, ugyancsak Herodotos szerint⁴ a Hyakinthia ünnepe akadályozta meg őket abban, hogy az athéniak kérésére azonnal az ellenség

¹ Herod. IX. 3—11.

² Beloch: G. G. II^a. k. 2. r. 92. l.

³ Herod. VI. 106.

⁴ Herod. IX. 7. 11.

elűzésére induljanak. Herodotosnál, a mennyire szavain némi rosszalás átesillog, a rosszalás csupán arra vonatkozik, hogy a spártaiak régi szokásaikból akkor sem engedtek, mikor a görögség létérdekeiről volt szó. Ezt a felfogást teszi magáévá Grote is.¹ De már Mitford² óta a modern historikusok többsége arra a meggyőződésre jutott, hogy a Karneia ünnepe csak ürügyül szolgált a kivonulás halogatására, tulajdonképen ki akarták kerülni azt, hogy Középhe llas védelméért egész haderejüket kockáztassák. Erre pedig támpontot Diodorosnak³ abban az anekdotájában lettek, a melynek értelmében Leonidas, mikor az ephorosok neki szemére lobbantották, hogy olyan kevés embert visz magával akkora ellenséges haderőnek feltartóztatására, azt felelte: «ὄτι πρὸς μὲν τὸ κολῦσαι τοὺς βαρβάρους διαλθεῖν τὰς παρόδους, ὀλίγοι, πρὸς μὲντοιγε τὴν πράξιν ἐφ' ἣν πορεύονται νῦν, πολλοί» mert ő tudta, hogy «περὶ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας» meg kell halniok, és azért jobbnak tartotta, ha csak kevesen pusztulnak el honfitársai közül, «εἰάν δὲ πανδημεὶ στρατεύσωσι Λακεδαιμόνιοι, παντελῶς ἀπολεῖσθαι τὴν Λακεδαίμονα· οὐδένα γὰρ αὐτῶν τολμήσειν φεύγειν, ἵνα τύχη σωτηρίας». Ezen az alapon aztán Curtius⁴ azt a véleményét fejezte ki, hogy Leonidas a hatóságok helybenhagyása nélkül válogatott csapattal szállta meg a thermopyliai szorost, mert így a többieket is arra vélte kényszeríthetni, hogy utána jöjjenek. Hogy Leonidas csak azért vitt magával olyan kevés embert, mert a pusztulást biztosra vette, azt még Welzhofer⁵ is hihetőnek tartja, bár az ő véleménye szerint Leonidas ellenkezőleg kezdetben a háborút Perzsiával kikerülendőnek vélte és csak, miután azt már elhatározták, engedelmeskedett a parancsoknak és önfeláldozása által Kodroshoz hasonló dicsőséget akart

¹ Grote G. G. németül III². k. 62. l.

² Mitford: Hist. of Greece. II². (1791) k. 743. l.

³ Diod. XI. 4.

⁴ Curtius G. G. II². k. 742. l. 27. jegyzet.

⁵ Welzhofer: Zur Geschichte der Perserkriege. V. Jahrbücher f. cl. Phil. 1892. évf. 663. l.

magának szerezni. Ámde már Nitzsch¹ és utána Busolt² kifejtették, hogy a diodorosi anekdota ama, már Herodotosnál található mesének alapján keletkezett, hogy Leonidas maga keresfe a halált, mert a delphoi jósda azt jövendölte, hogy vagy Spárta, vagy egyik királya elpusztul, ez a delphoi jóslat pedig, a mely az egész mesének alapul szolgált, egyszerű vaticinium ex eventu. Ezt vallja Bauer is.³ Nitzsch és Busolt szerint ezen ex eventu készült jóslaton alapuló és azért hitelt nem érdemlő traditión kívül volt még egy másik traditio is, a melyet a spártai hivatalos körök terjesztettek és a mely a csatavesztésért a felelősséget a szövetségesekre akarta tolni. E traditio szerint a spártaiak elhatározták a kivonulást, de a Karneia ünnep miatt otthon kellett maradniok. Nehogy azonban későn érkezzenek, Leonidast válogatott csapattal előre küldték abban a reményben, hogy ha a többi peloponnesosiak látják, hogy a spártaiaknak komoly szándékuk az ünnep elmúltával egész haderejüket Thermopylaihoz küldeni, ők, a kiket a Karneia ünnepe a kivonulásban nem akadályozhatott meg, mindnyájan a kivonuló Leonidashoz fognak esatlakozni. Ámde a többi peloponnesosiak közül a legtöbben semmi kedvet sem éreztek arra, hogy Középhellast védelmezzék, mialatt a spártaiak otthon ünnepelnek. Ők tehát, miként a spártaiak a Karneia ünnepre, a maguk részéről az olympiai ünnepélyre hivatkoztak, noha ez nyilvánvalóan csak ürügy volt, mert maguk a spártaiak, bár reájuk az olympiai ünnepély ép úgy vonatkozott, mint a többiekre, azt nem tekintették akadálnak. Busolt szerint ez a spártai hivatalos körök által terjesztett mese nyilvánvaló tendenciája miatt ép úgy nem érdemel hitelt, mint a fentebb kifejtett okból a Leonidas önfeláldozásáról szóló. Szerinte a spártaiak ép oly kevésbé voltak hajlandók egész hadseregüket kockára tenni,

¹ Nitzsch: Über Herodots Quellen f. d. Gesch. d. Perserkriege. Rhein. Museum f. Phil. 1872. évf. 250. és k. 1.

² Busolt: Die Lakedaimonier. 420—424. l.

³ Bauer: Die Benützung Herodots durch Ephoros bei Diodor. Jahrbücher f. cl. Phil. X. Suppl. (1878/9.) 296. l.

mint a többi peloponnesosiak. Thermopylai megszállása csak arra szolgált, hogy jószándékukat mutassák és ez által különösen az athénieknek jóindulatát megnyerjék, a kiknek flottájára szükségük volt és a kik első sorban kívánták, hogy a görög szárazföldi sereg ne szorítkozzék Peloponnesos védelmére, mert ez Attika elpusztulását jelentette volna. Hasonlóképen gondolkodott Duncker¹ is. A helyzet megítélésére lényeges befolyással volt Delbrück² állásfoglalása, a ki a thermopylaii posítiót védelmi szempontból tartathatatlannak minősítette. Bár Hauvette³ és Grundy⁴ leginkább arra a szerepre hivatkozva, a melyet a thermopylaii szoros a görög történetben mindig mint Hellas kapuja játszott, azon a véleményen vannak, hogy legalább a görögök a szorost túlnyomó ellenség megállítására alkalmasnak tartották, és hasonló véleményen látszik Busolt⁵ is lenni, a tudósok többsége Delbrück fejtegetéseinek hatása alatt arra a meggyőződésre jutott, hogy már a görögök is úgy tudták, hogy ha a Thermopylaihoz küldött hadsereg hosszabb időn át kénytelen ellenállást kifejteni, a posítiót nem tarthatja, az egész görög haderőnek odavonulása sem változtatna a helyzeten, hanem legfeljebb a haderőnek teljes összeomlását vonná maga után és a perzsáknak feltartóztatását egy más, előnyösebb posícióban, nevezetesen az Isthmoson tenné lehetetlenné. Felfogásuk szerint tehát a spártaiaknak és a többi peloponnesosiaknak csakugyan sohasem volt szándékuk nagyobb hadsereget Thermopylaihoz küldeni, mint a mekkora Leonidas vezérlete alatt tényleg oda vonult, csak-hogy ők ezt az egész görögségnek jól felfogott érdekében tették. Leonidasnak pedig csak az volt a feladata, hogy az ellenséget rövid ideig feltartóztassa, mialatt esetleg olyan helyzet alakul ki, a mely a perzsa hadsereget visszavonulásra készíti. Így csak az a kérdés merült fel, hogy mire

¹ Duncker G. d. A. VII³⁻⁵ k. 226. 230. l.

² Delbrück: Die Perserkriege und die Burgunderkriege. 85. l.

³ Hauvette: Hérodote 351—355. l.

⁴ Grundy: The great Persian war. 267—269. l. jegyzet.

⁵ Busolt: G. G. II². k. 668. l.

számítottak a görögök, mikor azt remélték, hogy Leonidas harczi közben a perzsák helyzetében oly fordulat áll be, a mely számukra a visszavonulást szükségessé teszi. Már régóta kellő figyelemben részesült és Bury¹ által különösen hangsúlyoztatott a szoros összefüggés a thermopylai és artemisioni ütközetek között. Azonban a régiek, így még Busolt² is. inkább azon a véleményen voltak, hogy a görög flotta a thermopylai positio biztosítása végett foglalt állást Artemisionnál. Meyer³ az okoskodást megfordította. A görögök minden reményüket a flottába helyezték. Azt remélték, hogy sikerül Artemisionnál a perzsa flottát megverniök és ez által a perzsákat a szárazföldön is visszavonulásra kényszeríteniök. Leonidasnak csak az volt a feladata, hogy az ellenséget feltartóztassa, míg a döntés Artemisionnál be nem következik. Ennek a feladatnak a megoldásához elegendő haderő állt rendelkezésére. A perzsa hadsereg előrenyomulásának megakadályozása csak így volt lehetséges, mert az erőszakos megállítás a szárazföldön csak úgy történhetett volna meg, ha a görögök nyílt ütközetben verik meg a perzsákat, mint Marathonnál, erre azonban senki sem gondolt, «da der Plan, dem Heere des Xerxes eine Feldschlacht zu liefern, überhaupt nicht bestand; das wäre der sichere Untergang gewesen». A hiba az volt, hogy mi alatt Leonidas Thermopylait tartotta, a flotta döntő győzelmet nem tudott aratni, sőt ellenkezőleg a kifejlődött ütközetekben súlyos károkat szenvedett, úgy hogy Leonidas hadseregének pusztulása és Középhellásnak ennek következtében a perzsák által való elárasztása után többé nem is gondolható arra, hogy Artemisionnál maradjon. Hasonló véleményen van Delbrück,⁴ Munro,⁵ Macan⁶ és Obst⁷ is.

¹ Bury: The campaign of Artemisium and Thermopylae. Reprint from the Annual of British School at Athens. 1895—6. 3. 1.

² Busolt G. G. II². k. 669. 1.

³ Meyer: G. d. A. III. k. 219. §. 379. 1.

⁴ Delbrück: Gesch. d. Kriegskunst. 1. k. 76. 1.

⁵ Journal of Hell. Studies. 1902 évf. 307. és 313. 1.

⁶ Macan: Herodotos VII—IX. II. k. 246. és 271. 1.

⁷ Obst: Der Feldzug des Xerxes. 102. 1.

Ezzel a felfogással száll szembe Beloch,¹ a ki teljesen Grote álláspontjára helyezkedik. A plataiai csatára utalva, annak a véleményének ad kifejezést, hogy ha az egész görög hadsereg Thermopylaihoz vonul, ott valahol a környéken nyílt ütközetben ép úgy legyőzhette volna Xerxes seregét, mint a hogyan Plataiainál legyőzte Mardoniosét. Mardonios serege ugyanis nem volt kisebb, hanem valószínűleg nagyobb Xerxesnél és Thermopylai körül a positio is a görögök számára jobb volt, a görög hadsereg is intaktabb, mint Plataiainál. Sőt a görögök még akkor is legyőzhették volna Xerxest, «wenn es seiner Flotte gelungen wäre, die griechische aus ihrer Stellung am Artemision zu verdrängen», mert a perzsáknak Thermopylainél épúgy, mint Plataiainál nem volt elegendő haderejük arra, hogy a görögöket hátba támadják. A spártaiaknak komoly szándékuk is volt egész haderejükkel Thermopylaihoz vonulni és Leonidast csak azért küldték oda, hogy a szorost védelmezze, míg a főhaderő meg nem érkezik. Ezt már az a körülmény is mutatja, hogy az előre küldött csapat élén maga Leonidas állt, továbbá hogy ez a csapat a perzsák közeledésekor nem vonult vissza, a mit bizonyára megtett volna, ha a cél csak a jószándék kimutatása lett volna. Annak a feladatnak a megoldására, a melyet Leonidas maga elé tűzött, a rendelkezésére bocsátott haderő elegendő is volt, különös tekintettel arra, hogy valószínűleg nagyobb volt, mint a mekkorának forrásaink feltüntetik. Hogy a főhaderő kivonulását az ünnepek hátráltatták, hihető, e mellett azonban tekintetbe jött, hogy az egész hadsereg összegyűjtése időbe került és ezért vált szükségessé Leonidas előreküldése. Leonidas seregének pusztulását csak a királynak hadvezéri ügyetlensége okozta. Ha Belochnak igaza van, akkor természetesen teljesen elesik az a vád, hogy a spártaiak és a többi peloponnesosiak nem törődtek Középhellásnak, nevezetesen Athénnek a sorsával. Csakhogy Belochnak nézetével szemben véleményem szerint súlyos aggodalmak merülnek

¹ Beloch: G. G. II.² k. 2. r. 91—105. l.

fel. Mardonios hadseregének számbeli viszonyát Xerxeséhez képest nem ismerjük, de a görögök Mardonios seregét kisebbnek tartották Xerxesénél, mindamelllett a monda szerint csak vonakodva foglaltak állást Plataiainél, noha az időközben Salamisnál aratott diadal bátorságukat fokozhatta. Feltűnőnek tartom azt is, hogy a Thermopylait védő hadseregből teljesen hiányoznak az athéniek, a kiknek érdekében állítólag leginkább védelmezték ezt a helyet. Ez véleményem szerint a legkönnyebben úgy magyarázható, hogy az egész athéni haderő a flottán tartózkodott. Ámde ebben az esetben az odaküldendő főszeregből is hiányzott volna az athéni contingens, a mely Plataiainél nagyon jelentékeny volt, mert 8000 hoplitát számított. Hasonló fordulhatott elő egyes peloponnesosi államoknál is, úgy hogy a Thermopylaihoz ezekből az államokból küldhető haderő lényegesen kisebb lehetett, mint a Plataiaihoz tényleg küldött. Végül, a görögöknek elég idejük volt a készülődésre. Miért halasztották a kivonulást az utolsó pillanatra, ha komolyan kivonulni szándékoztak? Azt azonban elhíhetjük Belochnak, hogy Thermopylait, a míg csak lehetséges volt, komolyan tartani igyekeztek, a mi azonban nincs szükségképen ellentétben Meyer felfogásával. Ámde ez az utóbbi felfogás sem jelenti azt, hogy a spártaiak csak az athéniek követeléseinek nyomása alatt küldték Leonidast Thermopylaihoz. Ez a felfogás csak azt mutatná, hogy a görögök minden reményüket az Artemisionnál horgonyzó flottába helyezték és Középhellas védelmét csak abban az esetben tartották lehetségesnek, ha ez a flotta teljes győzelmet arat; ha pedig ez a remény nem teljesülne, a további ellenállásra akartak módot nyújtani. A spártaiak rosszindulata csak abban az esetben bizonyosodnék be, ha Thermopylait igazán olyan kedvező positionak tartják, mint a modern történetírók Delbrück előtt és egyesek még ezután is. Csakhogy viszont ebben az esetben eljárásuk alig volna megmagyarázható, ha csak nem azzal, hogy óvakodtak egyetlen csatában mindent kockárára tenni, a mitől való óvakodás pedig szintén nem a spártaiak rosszindulatát bizonyítaná, hanem a minek

követelése legfeljebb az athénieket tüntetné fel önző színben. Én a magam részéről még az említettektől némileg eltérő eshetőséget is lehetségesnek tartok. Elképzelhetőnek tartom azt, hogy a spártaiak, mikor Leonidast előre küldték, még kedvező positionak tekintették Thermopylait és azért a fősereget is oda menesztteni akarták, megérkezésük után azonban ép úgy mint Tempenél, megtudták, hogy azok a törzsek, a melyeknek területén át a thermopylai szorosot megkerülő utak vezetnek, a perzsákkal czimborálnak és ezért ezt a tervet elejtették és csak arra határozták el magukat, hogy az ellenséget addig tartóztatják fel, míg Artemisionnál a döntés be nem következik. Így volna talán legkönnyebben magyarázható, hogy Thermopylai védelmével egyik királyukat, Leonidast, bízták meg.

Az Artemisionnál történeteknek különösen akkor nagy a jelentőségük, hogyha, miként a fentiek szerint valószínű, tulajdonképen itt dőlt el Középhellas védelmének sorsa. Mindaz, a mit Herodotos a görögöknek visszavonulási szándékáról, vagy tényleg ideiglenesen végrehajtott visszavonulásáról mond, a modern írók szerint¹ nem érdemel hitelt tekintettel arra, hogy ezzel a Thermopylainél harczoló görögöket a legnagyobb veszélynek tették volna ki. Grundy² és Macan³ is, a kik legalább az ideiglenes visszavonulás tényét szeretnék megmenteni a história számára, legfeljebb azt tartják lehetségesnek, hogy a flotta ideiglenesen a vihar elől menedékhelyet keresett. Bury⁴ azt hiszi, hogy az elbeszélés mese, a mely abból keletkezett, hogy a görögök Artemisionból 53 hajót küldtek Chalkishoz azzal a rendeltetéssel, hogy egy esetleg dél felől Euboia megkerülésével az Euriposba hatolni kívánó perzsa hajóhadosztálynak útját állják. Az említett okból még általánosabb⁵ visszautasításban részesült természetesen a megvesztegetésről szóló anek-

¹ Obst: Der Feldzug des Xerxes. 96. l.

² Grundy: The great Persian war. 324. l.

³ Macan: Herodotos VII—IX. II. k. 277. l.

⁴ Bury: The campaign of Artemisium and Thermopylae. 11. l.

⁵ Lásd Obst: Der Feldzug des Xerxes. 114. l.

potá, a melyet különben már Plutarchos¹ is megtámadott. De még ha Herodotos meséje igaz volna is, nem bizonyítaná szükségképen a peloponnesosiak rosszindulatát, mert a mese szerint az egész tulajdonképen Themistoklesnek egy nyereszkesedési manoeuvreje volt.

Ezeknél az állítólagos visszavonulásról és visszavonulási szándékról szóló meséknél fontosabb annak a kérdésnek az eldöntése, hogy miért hagyták el a görögök Thermopylai eleste után tényleg Artemisiont. Kényszerű szükség erre nem volt, mert ha Thermopylai Artemision elhagyása után nem is volt tartható, kétséges lehet, vajon a görög flotta nem maradhatott volna-e Artemisionnál Thermopylai eleste után is. A perzsáknak élelmezés és esetleges csapatszállítás céljából összeköttetésben kellett maradniok hajóhadukkal, a görögök számára ennek szüksége nem forgott fönn. Herodotos szerint is a perzsák csodálkoztak a görögök eltávozásán és alig adtak az erre vonatkozó hírnek hitelt. A visszavonulás okára vonatkozólag Herodotos² azt mondja a görögökről: «τρηχέως περιεφθέντες, και οδη ήμισα Ἀθηναῖοι τῶν αἱ ήμίσεια: τῶν νεῶν τετραμέναι ήσαν, δρησμον δη έβοόλευον έσω ές την Ἑλλάδα». Később Herodotos³ annak okát adja, miért eveztek épen Salamishoz: «Ὁ δὲ Ἑλλήνων ναυτικός στρατός ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου Ἀθηναίων δεηθέντων ἐς Σαλαμίνα κατασχέει τὰς νέας. τῶνδε δὲ εἶνεκα προσεδεήθησαν αὐτῶν σχεῖν πρὸς Σαλαμίνα Ἀθηναῖοι, ἵνα αὐτοὶ παιδός τε καὶ γυναίκας ὑπεξαγάγωνται ἐκ τῆς Ἀττικῆς, πρὸς δὲ καὶ βουλευσῶνται τὸ ποιητέον αὐτοῖσι ἔσται». A legtöbb modern író az előbbire, Beloch az utóbbira helyezi a fősúlyt, t. i. arra, a mi Herodotosnál csak annak az indokolására szolgál, hogy miért eveztek a görögök épen Salamishoz. Ő ugyanis, mint annak lehetőségére már Busolt⁴ utalt, az artemisioni ütközetet a thermopylai ütközet elé helyezi, úgy hogy szerinte a flotta az ütközet után még

¹ Plut.: de malign. Herod. 34.

² Herod. VIII. 18.

³ Herod. VIII. 40.

⁴ Busolt: G. G. II³. k. 681. l. 3. jegyzet.

három napig vesztegelt Artemisionnál, tehát nem az ütközetben szenvedett veszteség hatása alatt határozta el magát a visszavonulásra, hanem csakis Thermopylai elestének hírére. Ezért mondja Beloch¹: «Die Flotte verliess auf die Nachricht von Leonidas' Niederlage noch in der folgenden Nacht ihre so rühmlich behauptete Stellung beim Artemision und gab damit Eubœa preis; aber den Athenern blieb keine Wahl, als so schnell sie konnten zum Schutz der bedrohten Heimat zurückzukehren, und die übrigen Kontingente waren nicht stark genug, es mit der persischen Flotte aufzunehmen». Ez esetben a felelősség Artemision elhagyásáért teljesen az athénieket terhelné. Csakhogy Herodotos² az artemisioni ütközetről határozottan állítja: «συνέπιπτε δὲ ὥστε τῆσι αὐτῆσι ἡμέρησι τὰς ναυμαχίας γενέσθαι ταύτας καὶ τὰς πελοπονησιακάς ἐν Θερμοπύλοις», és az, hogy az artemisioni ütközet előbb volt, mint a thermopylaii, csak Belochnak, bár érvekkel támogatott³ következtetése; sőt Diodoros szerint épen megfordítva a tengeri ütközet történetét a szárazföldi után,⁴ és a Beloch-féle számítás Herodotos egyes adatai alapján sem szükségképen kötelező, mint azt Obst kimutatja,⁵ a ki a kétféle számítást összhangba hozni igyekszik. Ha pedig a két csata egyidejű volt, szükségtelen más motivumhoz fordulni, mint a melyet Herodotos ad; ha pedig a csaták sorrendjére vonatkozólag Diodorosnak van igaza, a Beloch-féle motivum egyáltalán nem állhat meg. Hozzájárul, hogy a Beloch-féle motivum ezen felül csak akkor állhat meg, ha Athén kiürítése csak a visszavonulás után történt, a mint azt Herodotos és Diodoros állítják, nem pedig az előtt, a mint Corn. Nepos⁶ mondja, a kinek Obst ebben a tekintetben igazat ad.⁷ Mindezeknél fogva

¹ Beloch: G. G. II². k. 1. r. 46. l.

² Herod. VIII. 15.

³ Beloch: G. G. II². k. 2. r. 49. l.

⁴ Ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν παρόδων ἐκυρτευσεν τῶν κατὰ τὴν θάλασσαν ἀγώνων ἔκρινε λαμβάνειν πείραν. Diod. XI. 12.

⁵ Obst: Der Feldzug des Xerxes 125—128. l.

⁶ Corn. Nepos. Them. 2.

⁷ Obst: Der Feldzug des Xerxes 136. l.

célszerűbbnek tartom az első herodotosi motivumnak az elfogadását, mert az minden esetben alkalmazható, tekintet nélkül arra, hogy mikor történt a kiűrités, és arra, vajon az artemisioni ütközet előbb, egyidejűleg, vagy később történt-e, mint a thermopylaii, mert még ha az utóbbi elé esnék is, elképzelhető volna, hogy a görög flotta mindjárt a kétes kimenetelű csata után határozta el a visszavonulást, de Leonidas miatt azt nem hajtotta azonnal végre. Megjegyzem azonban, hogy a Beloch-féle motivum csak Diodorosnak az ütközetek sorrendjére és Corn. Neposnak a kiűrités időpontjára vonatkozó kétes értékű adataival nem hozható összhangba, a thermopylaii és artemisioni ütközetek egyidejűsége mellett ellenben megállhat. Mellette szól pedig az, hogy az athéni flotta haladéktalanul Salamishoz evezett, a mi így annak feltételezése nélkül is magyarázható, hogy már eredetileg is az artemisioni positio feladása esetében ide akart jutni. Artemision feladásáért tehát semmi felelőség sem terheli a pelopónnesosiakat, sőt a felelőség esetleg az athénieket terheli.

Az athénieknek arról a reményéről, hogy a pelopónnesosiak teljes erővel fognak Boiotiában a barbárokkal szembe szállni, Herodotos¹ a Salamishez vonulás megokolása kapcsán szól, mikor az erre vonatkozólag fentebb idézett kijelentését így folytatja: «ἐπι γὰρ τοῖσι κατήκουσι πρήγμασι βουλὴν ἔμελλον ποιήσασθαι ὡς ἐψευσμένοι γνῶμης. δοκέοντες γὰρ εὐρήσειν Πελοποννησίους πανδημίῃ ἐν τῇ Βοιωτικῇ ὕποκατημένους τὸν βάρβαρον, τῶν μὲν εὐρον οὐδὲν ἑόν, οἱ δὲ ἐπυθάνοντο τὸν Ἴσθμὸν αὐτοὺς τειχέοντας, ὡς τὴν Πελοπόννησον περὶ πλείστον τε ποιευμένους, περιεῖναι καὶ ταύτην ἔχοντας ἐν φυλακῇ τὰ ἄλλα δὲ ἀπιέναι. ταῦτα πυνθανόμενοι οὕτω δὴ προσεδέθησαν σφῶν σχεῖν πρὸς τὴν Σαλαμίνα». Tehát itt nem ígéletben, hanem csak várakozásban való csatlakozásról van szó. Ők azt várták, hogy a pelopónnesosiak egész haderejükkel Boiotiában fognak szembe szállni a barbárokkal, e helyett azt tapasztalták, hogy az

¹ Herod.: VIII. 40.

Isthmos erősítésén dolgoznak. Csak miután várakozásukban már csalatkoztak, kíváncztak Salamishoz. A mennyiben tehát ők Artemision elhagyásának pillanatában esetleg még mindig azt várták, hogy a peloponnesosiak egész haderejükkel Boiotiában fognak ellenállást kifejteni, ekkor még nem szándékoztak Salamishoz vonulni és csak, mikor már belátták, hogy erre többé nem számíthatnak, és ennek következtében Attika kiürítése vált szükségessé, kíváncztak Salamishoz, de kezdetben csak azért, hogy övéiket megmentseék és a felett tanácskozzanak, hogy a flotta hol foglaljon állást. Így fogja fel az esetet Grote¹ és Duncker,² a kik Herodotos³ alapján azt hiszik, hogy Eurybiadesnek Pogonba, Troizen kikötőjébe kellett volna vonulnia. Ezzel szemben Meyer⁴ azt mondja: «Der Kampf bei Salamis war von der griechischen Heerleitung von langer Hand vorbereitet, die nothwendige Ergänzung zu der Defensivstellung am Isthmos» és ezt így okolja meg:⁵ «Die Stellung zwischen Salamis und dem Festland deckte nicht nur die Flucht der attischen Bevölkerung und hemmte das Vordringen der feindlichen Flotte, sondern sie machte auch einen Angriff des Landheeres auf die Isthmosstellung unmöglich, da sie dasselbe beim Vormarsch auf der schmalen Küstenstrasse in der Flanke und im Rücken fassen konnte,» a mit Obst is elfogadni látszik. Csakhogy akkor az egész salamisi haditanács a mesék birodalmába volna utalandó, már pedig épen Obst⁶ kimutatni igyekszik, hogy legalább az első tanácskozás Herodotosnak hitelt érdemlő irott forrásában is meg volt említve és ha Obst azt mondja, hogy a tanácskozást csak azért tartották, mert a többi hadvezérre való tekintettel czélszerű volt «sie ihre Bedenken aussprechen

¹ Grote: G. G., németül, III² k., 86. l.

² Duncker: G. d., A., VII³⁻⁵ k., 262. l.

³ Herod: VIII. 42.

⁴ Meyer: Forsch., II. k., 203. l.

⁵ Meyer: G. d. A., III. k., 223. §, 386-7. l.

⁶ Obst: Der Feldzug des Xerxes, 137-139. l.

zu lassen in einer sie zur Geltung kommen lassenden Versammlung, die wir dem Ventil an einer Dampfmaschine vergleichen können,» úgy ez a magyarázat nagyon erőszakkoltnak látszik. De már Macan¹ nagyon ügyes hypothesis-t állított fel, a melynek segítségével egyrésről az, a mit Meyer általában a haditerv előkészítéséről mond, is fenntartható, másrésről a haditanács is szükségessé válik. Szerinte a szövetségesek az isthmosi gyűlésen négy védelmi vonalat terveztek, a melyek mindegyikén úgy a tengeren, mint a szárazföldön ellenállni akartak, még pedig úgy, hogy mihelyt az egyik tarthatatlannak bizonyul, successive a következőre vonuljanak vissza. A négy védelmi vonal: 1. Tempe—Artemision, 2. Thermopylai—Artemision, 3. Boiotia Plataiai körül — Salamis, 4. az Isthmos úgy szárazföldön, mint tengeren. A hypothesisnek csak az a hibája, hogy Herodotos előadásával alig egyeztethető össze. Herodotos határozottan mondja, hogy az artemisioni és thermopylaii positiók védelmét a görögök csak a thessaliai positio elhagyása után külön isthmosi gyűlésen határozták el. A Tempe megszállására már az előtt, még pedig alkalmilag, a thessaliaiak külön kérésére szánták rá magukat. Továbbá nem a Tempeből vonultak vissza Thermopylaihoz, hanem külön expeditiót szerveztek. Még a résztvevők sem voltak ugyanazok. Az athéniek, a kik Herodotos szerint a Tempehez vonultak, Thermopylainél nem találhatók, viszont arról, hogy a Tempe megszállásával egyidejűleg a flottát is mozgósították, mit sem hallunk, mert azok a hajók, a melyeken a szárazföldi hadsereg Thessaliába jutott, alighanem csak szállító hajók voltak, bár Macan ezt a két jelenséget nagyon ügyesen úgy igyekszik magyarázni, hogy a Herodotos szerint a Tempe védelmére küldött athéniek a valóságban a szállító hajókat kísérő flottán maradtak, a mely valahol Artemision körül foglalt állást. Még ügyesebb az, a mit a plataiai—salamisi vonalról mond. Ilyeténképen ugyanis érthetővé válik, hogy miért hagyták el a görögök Thermopylai eleste után Arte-

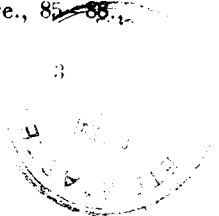
² Macan: Herodotus, VII—IX., II. k., 242. és k. l.

misiont, noha ott vereséget nem szenvedtek, hogy továbbá miért vonultak Artemision elhagyása után épen Salamishoz, noha akkor esetleg még számítottak a peloponnesosiaknak Boiotiába való vonulására, hogy végül miért kellett Salamisnél, miután a peloponnesosiak az eredeti tervtől eltérően Boiotiában nem szándékoztak ellenállást kifejteni, hanem az Isthmost erősítették, az elfoglalandó új állást illetőleg haditanácsot tartani. Csakhogy Macan hypothesis is nehezen egyeztethető össze Herodotos előadásával. Macan¹ ezt mondja: «On the abandonment of Artemision by the Greek admirals Salamis became the next station, no doubt foreseen and prearranged, for the Greek naval forces, always upon the assumption that the land-forces had occupied Boiotia». Ámde Herodotos határozottan azt állítja, hogy a Salamishoz vonulás az athéniak kérésére Attika kiürítése végett történt. Az athéniak kérésének oka pedig az volt, hogy a boiotiai ellenállást illetőleg csalatkoztak a peloponnesosiakban. Herodotos szerint tehát, mikor a flotta Salamishoz hajózott, már tudta, hogy a szárazföldi hadsereg nem szándékozik Boiotiába vonulni és ezért Attikát ki kell üríteni. El volna azonban képzelhető, hogy Herodotos tévedett, hogy az athéni hajóhad nem az athéniaknak külön kérésére, hanem előre megállapított terv szerint abban a hitben vonult Salamishoz, hogy a szárazföldi sereg Boiotiában foglal állást. Elképzelhető volna esetleg az is, hogy az athéniak Attika kiürítése mellett is Attika védelmét szükségesnek tartották, mert a perzsa invasió a kiürítés után is különösen a szőlők és olajfák elpusztításával óriási kárt okozhatott a lakosságnak, a melyet csak hosszú idő alatt lehetett helyrehozni.² Ámde akkor is tekintetbe veendő, hogy a kithaironi—salamisi állás épen nem volt olyan tökéletes, mint a milyennek azt Macan feltünteti. Igaz, hogy a rákövetkező évben a peloponnesosiak mégis csak elfoglalták a plataiai állást, ámde

¹ Macan: Herodotus, VII—IX., II. k. 245. l.

² Grundy: Thucydides and the history of his age., 85—88. 91., 248. l.

a monda szerint ezt akkor is csak azért tették, mert az athéniak azzal fenyegetődtek, hogy különben elpártolnak. Más részről az athéniaknak, bár átpartolással akkor még alig fenyegetődzhettek, hanem legfeljebb kivándorlással, alaposabb indokuk volt ekkor Attika védelmének követelésére, mint Mardonios hadjáratakor, mikor Attika már amugy is el volt pusztítva. Megjegyzendő továbbá, hogy a plataiai győzelem csak Pausanias zsenialitásának és a szerencsés körülmények összejátszásának volt következménye; közvetlenül Leonidas eleste után a peloponnesosiak alig remélhettek ilyen diadalt. Hozzá veendő, hogy mint már említettük, ha Mardonios serege akkora is volt, mint Xerxesé, a salamisi csata idejében Plataiaihoz küldhető görög hadsereg alighanem sokkal kisebb volt, mint az, a mely Mardonios ellen harczolt, legalább a 8000 athéni hoplita hiányzott volna belőle. Hogy a plataiai állás szárazföldön megkerülhető és Athén Plataiai érintése nélkül is elfoglalható, szintén világos. Ez különben csak Attika kiürítését teszi indokolttá, még abban az esetben is, ha a peloponnesosiaknak szándékuk volt Boiotiában ellenállást kifejteni. Sőt az így Attikába hatolt perzsa haderő a perzsa flottával érintkezésbe is juthatott Marathonnál, úgy hogy a Salamisnál horgonyozó görög flotta ezt alig akadályozhatta meg. Attika védelmének szempontjából tehát, ha a szárazföldi sereg Boiotiában foglal állást, talán előnyösebb lett volna a flottának Artemisionnál maradni és a Salamishoz jövetelt mégis csak jobban lehet a kiürítési szándékkal indokolni. Bármily szellemes is tehát Macan hypothesis, alig tekinthető eldöntöttnek, hogy a Salamishoz vonulás tervszerűen történt abban a reményben, hogy a peloponnesosi szárazföldi sereg is egy előre megállapított terv értelmében Boiotiában igyekezik majd szembe szállni az ellenséggel és annak behatolását Attikába megakadályozni. De hát akkor mi történjék az athéniak várakozásával és a peloponnesosiakban való csatlakozásukkal? Nem volna-e lehetséges, hogy a peloponnesosiak kilátásba helyezték, hogy Thermopylai elfoglalása esetén valahol Boiotiában mérkőznek meg az

ellenséggel.¹ de csak arra az esetre, illetőleg abban a reményben, hogy a flottának időközben sikerül a perzsa flottát legyőzni, vagy legalább előrenyomulását véglegesen lehetetlenné tenni, minthogy azonban ez nem történt meg, a peloponnesosiak ki sem vonultak? A csalódás akkor csak arra vonatkoznék, hogy a peloponnesosiak már előbb nem mentek Boiotiába, tehát már Artemisionnál következhetett be, hiszen Herodotos a csalódás bekövetkezésének az időpontját nem határozza meg. Így el volna képzelhető az is, hogy az athéniak már Artemisionnál fejezték ki azt a kívánságukat, hogy Attikának szükségessé vált kiürítésénél közreműködhessenek. Arról, hogy miképen ítélendő meg ebben az esetben a peloponnesosiak eljárása, már fentebb volt szó. Véleményem szerint ez jobban felel meg a helyzetnek és Herodotos előadásának, mint Grote és Duncker felfogása. De még ha ez utóbbiaknak felfogását is tesszük magunkévá, megmarad annak a lehetősége, hogy az athéniak csalódása csak hibás információ alapult a peloponnesosiak szándékát illetőleg. De még ha az athéniak esetleg határozott ígéretet is kaptak a boiotiai ellenállásra vonatkozólag Thermopylai elestének és Artemision feladásának esetére is, ez csupán kicsikart ígéret lett volna, mint a milyen kieroszakolt kivonulás volt a monda szerint a plataiai és így nem annyira a peloponnesosiak rosszindulatát, mint inkább csak az athéniak önzését mutatná.

A mi a salamisi ütközetet megelőző tanácskozást illeti, Herodotos, mint ismeretes, három ilyen tanácskozásról emlékszik meg. Az első tanácskozáson, mely a flotta gyülekezését követi, Eurybiades felszólítja a jelenlevőket, fejtsek ki véleményüket arra vonatkozólag: «ὄκου δοκεῖσι ἐπιτηδεύεσθαι εἶναι ναυμαχίην ποιέεσθαι τῶν αὐτοῦ χωρέων ἐγκρατέες εἰσί.» A leg-többen az Isthmos mellett foglalnak állást «ἐπιλέγοντες τὸν λόγον τόνδε, ὥς, εἰ νικηθῆωσι τῇ ναυμαχίῃ, ἐν Σαλαμῖνι μὲν ἔοντες

¹ Herod. VII. 206., még azt sem mondhatja határozottan, hogy a peloponnesosiak πανδημεί éppen Thermopylainél szándékoztak állást foglalni.

πολιορκήσονται ἐν νήσῳ, ἵνα σφι τιμωρή ὀυδεμία ἐπιφανήσεται, πρὸς δὲ τῷ Ἴσθμῳ ἐς τοὺς ἑωυτῶν ἐξοίσονται». ¹ Gyűlés közben értesűlnek Athén elfoglalásáról és e hírnek hatása alatt kimondják a határozatot, hogy az Isthmoshoz eveznek. ² A gyűlés után Themistokles Mnesiphilos tanácsára, arra figyelmezteti Eurybiadest, hogy az Isthmoshoz hajózásnak következménye a flotta felbomlása volna, és újabb gyűlés összehívását sürgeti. Ezen a második tanácskozáson Themistokles, az Eurybiades előtt kifejezett aggodalmát nem említve, a salamisi positio mellett és az isthmosi ellen leginkább azt hozza fel, hogy az előbbi helyen szűk tengerszorosban, az utóbbin ellenben a nyílt tengeren kellene az ütközetet megvívniok és azon felűl az Isthmoshoz való vonulásnál Salamist, Megarat és Aiginat is elvesztenék. ³ Mikor pedig Adeimantos tovább is ellenmond, azzal fenyegetűdzik, hogy az athéniek, ha a többiek nem maradnak Salamisnál, magukra hagyják őket és kivándorolnak Sirisbe. ⁴ Eurybiades ekkor elhatározta a Salamisnál maradást. Mikor aztán a perzsa hajóhad Thermopylaihoz érkezett és támadni készűlt, félelem szállta meg a görűgűket, nevezetesen a peloponnesosiakat, «ἀρρώθεον δὲ, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἐν Σαλαμῖνι κατῆμενοι ὑπὲρ γῆς τῆς Ἀθηναίων ναυμαχῆειν μέλλοιεν, νικηθέντες τε ἐν νήσῳ ἀπολαμφθέντες πολιορκήσονται, ἀπέντες τὴν ἑωυτῶν ἀφύλακτον.» ⁵ Kezdetben csak egymás közt szidták «τὴν Εὐρυβιάδεω ἀβουλίην,» majd értekezlet gyűlt össze «καὶ πολλὰ ἐλέγετο περὶ τῶν αὐτῶν, οἱ μὲν ὡς ἐς τὴν Πελοπόννησον χρῆδον εἶη ἀποπλέειν καὶ περὶ ἐκείνης κινδυνεύειν μηδὲ πρὸ χῶρης δοριαλώτου μένοντας μάχεσθαι, Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Αἰγινήται καὶ Μεγαρέες αὐτοῦ μένοντας ἀμύνεσθαι.» ⁶ Themistokles, ὡς ἔσοῦδο τῇ γνώμῃ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων,» éjjel titkos űzenettel küldte Sikinnost Xerxes táborába, a kit rávett a görűgűk szerteszedésének a megaka-

¹ Herod.: VIII., 49.

² Herod. VIII., 56.

³ Herod. VIII., 60.

⁴ Herod.: VIII., 62.

⁵ Herod. VIII., 70.

⁶ Herod.: VIII., 74.

dályozására, azzal a reménnyel kecsegtetvén a perzsákat, hogy rögtöni támadás esetén a perzsa-barátok és perzsa-ellenesek czivódása miatt, komoly ellenállást alig fognak találni. Közben Salamisnál tovább folyt a szóvita, mikor az éj folyamán a száműzetéséből visszatért Aristeides Aiginából odaérkezett és elárulta, hogy a menekülés Xerxes rendelkezései folytán lehetetlenné vált, a miről a vezérek más úton is meggyőződtek.¹ Ekkor a görögök «*παρεσκευάζοντο ὡς ναυμαχίοντες*, Themistokles pedig buzdító beszédet intézett a hajók legénységéhez.² Ettől az elbeszéléstől némileg eltérően mondja el Diodoros³ a történetet. Diodoros az első két tanácskozás helyett csak egyet említ, a mely Athén elfoglalásának hatása alatt megy végbe. A tanácskozás tárgya itt is: «*κατὰ ποίους τόπους συμφέρει πεποιησθαι τὴν ναυμαχίαν.*» A peloponnesosiak itt is a mellett vannak, hogy az Isthmoshoz kell vonulni, «*τετειχησμένον γὰρ αὐτοῦ καλῶς, εἴαν τι περὶ τὴν ναυμαχίαν γένηται πταῖσμα, δυνήσεσθαι τοὺς ἡτυχηκότας εἰς ἐτοιμοτάτην ἀσφάλειαν καταφυγεῖν τὴν Πελοπόννησον· εἴαν δὲ συγκλείσωσιν ἑαυτοὺς εἰς μικρὰν νῆσον τὴν Σαλαμίνα, δυσβοηθήτοις κακοῖς περιπεσεῖσθαι.*» Themistokles azonban kifejti, hogy mennyire kedvezőbb a görögökre nézve Salamisnál a szűk tengerszorosban, mint az Isthmos körül, a nyílt tengeren megütközni, és érvei által «*ἅπαντας ἐπεισεν αὐτῶ συμφήφους γενέσθαι.*» Miután így a gyűlés elhatározta a Salamisnál maradást, Eurybiades, maga mellé véve Themistoklest, buzdítani igyekezett a tömeget. Ez azonban nem hallgatott reá. Mindenki az Isthmoshoz igyekezett menekülni. Themistokles látva, hogy Eurybiades nem tud felülkerekedni «*ἐπεισέ τινα πρὸς τὸν Ξέρξην αὐτομολῆσαι καὶ διαβεβαιώσασθαι, διότι μέλλουσιν αἱ κατὰ Σαλαμίνα νῆες ἀποδιδράσκειν ἐκ τῶν τόπων, καὶ πρὸς τὸν Ἴσθμόν ἀθροίζεσθαι. Διόπερ ὁ βασιλεὺς διὰ τὴν πιθανότητα τῶν προσαγγελθέντων πιστεύσας, ἔσπευδε κωλῶσαι τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων τοῖς περὶ οὖς στρατοπέδοις πλησιάζειν*» és ezért körülzáratta a Salamisnál horgonyozó görög hajóhadat. A görögök

¹ Herod. VIII., 78—82.

² Herod. VIII., 83.

³ Diod. XI., 15—17.

ezt a perzsák elárulására kész samosiaknak a követői által tudják meg. Ennek hallatára Themistokles *κατὰ νοῦν αὐτῷ προκεχωρηκότες τοῦ στρατηγήματος περιχαρῆς ἦν, καὶ τὰ πλήθη παρεκάλεσεν εἰς τὸν κίνδυνον*. A görögök is a samosiak révén az iónok árulási szándékáról értesülvén, bátran néznek az elkövetkezendő csata elé.

A mi Herodotosnak és Diodorosnak egymáshoz való viszonyát illeti, mint már említettük, Obst Busolttal és Meyerrel szemben, Lehmann-Hauptnak egy feltevéséből kiindulva, kimutatta, hogy Diodoros forrása, minden valószínűség szerint Ephoros, Xerxes hadjáratának sok részleténél Herodotos művének egy írott forrását, az ő véleménye szerint a miletosi Dionysiosnak egy munkáját, vette alapul, a mely munkának elbeszélése, a két író összehasonlítása útján megállapítható és elég bizalomkeltőnek látszik. Ennek alapján már Obst helyesen hangsúlyozta, hogy ebben a forrásban épen úgy, mint Diodorosnál, egyetlen haditanácsról volt szó, a melyben Themistokles a peloponnesosiat, a kik az Isthmoshoz akartak vonulni, arról győzte meg, hogy jobb Salamisnál maradni, mire a tanács ilyen értelemben döntött.¹ Az a kérdés merül fel: miképen jutott Herodotos ahhoz, hogy ezt a tanácskozást ketté szakítsa. A felelet: erre okot a Mnesiphilos-anekdota adott. A Mnesiphilos-anekdotát már a Plutarchos művei között fennmaradt irat Herodotos rosszsziszeműségéről² is elutasította azon az alapon, hogy Themistoklesnek nem volt szüksége arra, hogy másvalaki neki ilyen tanácsot adjon. Mig Grote³ és Curtius⁴ mindamellett Herodotos előadását követik, már Duncker,⁵ Wecklein⁶ és Busolt⁷ Mnesiphilos gondolatának az elsajá-

¹ Obst.: Der Feldzug des Xerxes, 138., 139. l.

² Plut.: De malign. Herod., 37.

³ Grote: G. G., németül, III.² k., 97. l.

⁴ Curtius: G. G., II. ³ k., 74. l.

⁵ Duncker: G. d. A., VII.,³⁻⁵ k., 271. l., I. jegyzet.

⁶ Wecklein: Ueber die Tradition der Perserkriege. Sitzungsberichte d. philol. u. hist. Classe d. Akademie d. Wiss. z. München. 1876. évf. 300—301. l.

⁷ Busolt: Die Lakedaimonier 436. l. és G. G. II.² k., 695. l.

títását Themistokles-ellenes rágalomnak minősítették, sőt Wecklein annak a véleményének adott kifejezést, hogy maga Mnesiphilos is csak költött egyén. Velük szemben Hauvette¹ bár megengedi, hogy erre a gondolatra bárki, így maga Herodotos is juthatott, mégis csak Mnesiphilos szerzősége mellett foglal állást. Tovább ment azután Meyer,² aki a Themistokles által állítólag Mnesiphilostól eltulajdonított gondolatnak jelentéktelen szerepét emeli ki, midőn azt mondja: «In Wirklichkeit war die Hauptschwierigkeit für Themistokles nicht die Griechen zum Bleiben, sondern die Perser zum Schlagen zu bringen» és tovább «Im übrigen wird es Hunderte von Leuten gegeben haben, die denselben Gedanken geäußert und sich nachher dessen gerühmt haben; charakteristisch ist nur die naive Meinung, dass darauf irgend etwas ankam,» és még inkább Grundy, aki helyesen figyelmeztetett arra, hogy a flotta szerteszéledésétől Salamisnál talán még inkább lehetett tartani, mint az Isthmosnál.³ A mire azonban nem figyelmeztettek, az, hogy a Mnesiphilos-anekdota, a mi magát az egész esetet illeti, egy másik Themistokles-anekdotán alapuló következtetésből keletkezett, még pedig azon Themistokles-anekdotán alapulóból, a mely Herodotos korában a Sikinnos-anekdota alakját vette fel és a melyről még alább is lesz szó. Annak az anekdotának, a melyből a Sikinnos-anekdota kiindult, irodalmilag megörökített legrégebbi formáját Aischylosnál⁴ találjuk. Aischylosnál még Themistoklesről, mint a perzsáknak küldött izenet szerzőjéről, nincsen szó, annál kevésbé Sikinnosról, mint az izenet átadójáról. Ámde az a körülmény, hogy Aischylosnál a perzsa táborba jutott görög

¹ Hauvette: Hérodote., 401—406. l.

² Meyer: G. d. A., III. k. 223. §. 388. l. jegyzet.

³ There would be infinitely more fear of a dissolution of the naval force in case Salamis were chosen as the scene of battle, then if it were determined to fight in the immediate neighbourhood of the Isthmus, the very determination for which the Peloponnesian party had been intriguing ever since the war began. Grundy: The great Persian war. 363. l.

⁴ Aischy l.: Persæ, 353. és k. s.

ember az athéni hadsereghez tartozónak mondatik és hogy az, a mit ő mond, cselnek vétetik, tehát a görögök érdekében és így nyilvánvalóan beleegyezésükkel adatik a perzsáknak tudtára, már közelfekvővé tette, hogy tekintettel Themistokles ravaszságára, a csel szerzőségét neki tulajdonítsák. Sikinnosnak neve meg azért került forgalomba, mert ő Themistokles gyermekeinek nevelője volt és mert Themistokles neki megszerezte a thespiai állampolgárságot, a mi jutalomnak volt tekinthető.¹ A Xerxesnek tudomásul adott hír az volt, hogy a Salamisnál állomásozó görögök az éjjelt felhasználva, szökni akarnak. Ez a hír Xerxest akkora elbizakodottságra indította, hogy csak arra gondolt, hogy a szökni akarók elől minden kifelé vezető utat elzárjon, és egyedül arra számíton, hogy a görögök csupán csak szökésre gondolva, nagyobbfoku ellenállást nem fognak kifejezni. A görögök azonban egyáltalán nem gondoltak szökésre, hanem az egész éjjelt készülődésre használván fel, korán reggel bátran indultak neki az ellenségnek, a mi mindjárt kezdetben a perzsákra, a kik ezt nem várták, nyomasztólag hatott. Hozzájárult, hogy csupán a szökés megakadályozására gondolva, ebből a szempontból választották új állásukat is, a melyekben pedig, mikor komoly összeütközésre került a dolog, a hajók száma és nagysága csak rendetlenséget okozott soraikban. Aischylosnál tehát a görögök szökésre nem gondolnak, az arról szóló hír, csak Xerxes megtévesztésére szolgáló csel. A Herodotosnál és Diodorosnál található monda azt mutatja, hogy ebben a tekintetben később a közfelfogásban változás állt be. A közfelfogás változása a Xerxes hadseregéről és hajóhadáról forgalomba került túlzott számokkal függ össze, a melyeket maguk a résztvevők, így Aischylos is, terjesztettek. E számok hatása alatt terjedt el az a felfogás, hogy a görögök, valahányszor az ellenséget megpillantották, megijedtek és menekülésre gondoltak, így Thermopylainél és Artemisionnál is. Így terjedt el az a hit, hogy a mit Themistokles Xerxesnek üzent,

¹ Beloch: G. G., II. 3 k., 2. r., 119. l.

lényegében igaz volt, hogy a görögök valóban szökésre gondoltak, vagy legalább attól lehetett tartani, hogy arra gondolnak. Ennek kapcsán alakult át a Themistokles üzenetéről szóló monda is úgy, hogy az üzenet által eszközendő bekerítés célja Themistokles részéről is a görögök megszökési szándékának a megakadályozása volt. Így aztán Themistoklesnek érdemül elsősorban a görögök megfutamodásának és szerteszéledésének megakadályozása tudódott be. És miként az üzenet átadóját a már említett oknál fogva Sikinnosban látták, talán Themistokles elleni irigységből más olyan egyént kerestek, a kire az aggodalom első nyilvánítását ráfogni lehetett és ezt Mnesiphilosban találták meg, a ki Themistokles tanácsadójaként szerepelt a közhitben. Ámde az ellen, hogy a görögök igazán megfutamodni és szerteszéledni akartak, csakhamar a görög büszkeség tiltakozott. Ellene szóltak határozottan Aischylos szavai. A peloponnesosiak meg, miként azt a Herodotos és Ephoros által használt írott forrás mutatja, azt állították, hogy ők nem szerteszéledni, hanem csak az Isthmoshoz vonulni akartak. Themistokles tehát csak azt eszközölte ki, hogy a flotta nem vonult az Isthmoshoz, hanem Salamisnál maradt, a mi a csata kimeneteléből ítélve, helyesnek tűnt fel. Themistoklesnek, illetőleg Mnesiphilosnak aggodalma tehát, még ha nem is volt jogosult, kedvező eredményhez vezetett és a mellett megmagyarázta az okot is, hogy miért akarta Themistokles a csatát épen Salamisnál megvívni. Később a Mnesiphilos-anekdota a Sikinnos-anekdotától különvált. Míg a Sikinnos-anekdota az Isthmoshoz vonulás megakadályozásának módját világította meg, a Mnesiphilos-anekdota feleletet adott arra a kérdésre, hogy miért ellenezte Themistokles az Isthmoshoz vonulást. A különválás mindenekelőtt azok számára volt szükséges, a kik, miként az említett írott forrásnak a szerzője, azon a nézeten voltak, hogy a görög hadvezérek salamiszi gyűlésükön Themistokles indítványára az Isthmoshoz vonulás tervét elvetették és a Mnesiphilos-anekdotát annak megmagyarázására kívánták felhasználni, hogy miért fogadták el a görög hadvezérek, nevezetesen

Eurybiades, Themistokles álláspontját, minthogy Grundynak a szerkesztésére vonatkozó tökéletesen helyes megjegyzését ők persze még nem ismerték. Ilyenféle formában hallotta az anekdotát Herodotos és illesztette bele abba a mesébe, a melyet a haditanácsról az általa használt írott forrásban olvasott. Ezzel szemben, különösen az athéniek körében, azontúl is még találkoztak olyanok, a kik az eredetibb alaknak megfelelően azt állították, hogy a peloponnesosiak igazán szökni akartak. Sőt az utóbbi alakban az anekdota az athéni nép ajkán tovább élt és alakult át menten minden kapcsolattól Themistoklessel és Mnesiphilossal és tekintet nélkül a Sikinnos-anekdotára, sőt ezzel az anekdotával teljesen ellentétbe jutva. Ekkor aztán azt mesélték, hogy mikor a peloponnesosiak Salamist elhagyva, megszökni szándékoztak, az athéniek egymagukban is fe akarták venni a küzdelmet a hatalmas perzsa flottával, de ekkor a peloponnesosiak megszégyenültek és meggondolták, hogy ha az athéniek elpusztulnak, ők is elvesztek, ha ellenben győznének, örök szégyen érné őket. Így találjuk a mesét Isokratesnél.¹ Tehát a Mnesiphilos-anekdota egyszerű betoldás Herodotos részéről, az általa használt írott forrás meséjébe.

Ez a beillesztés aztán a tanácskozás megszakítását és a tanácskozás történetének némi megváltoztatását tette szükségessé. Az írott forrásban nem volt róla szó, tehát Themistokles azt csak négyszem közt mondta meg Eurybiadesnek. Hogy nyilvánosan nem tért rá, azt a peloponnesosiak érzékenységére való tekintettel lehetett megokolni, miként azt Herodotos csakugyan megteszi. Az aggodalom közlése hatásos és helyén való igazán csak akkor volt, miután már a hadvezérek többsége az Isthmoshoz vonulás mellett foglalt állást és ilyen értelemben határozatot mondott ki. Így keletkezett Herodotosnál az Isthmoshoz vonulásra vonatkozó határozatnak a meséje és így lett nála az írott forrásnak egyetlen tanácskozásából kettő. Minthogy

¹ Isokr.: Panegyrr., 27. p., 61.

Themistokles ezt a döntő érvet csak Eurybiadessel közölte, az csak Eurybiadesre gyakorolhatott hatást. Ezért Herodotos abban sem követi az írott forrásnak Diodorosnál megörökített előadását, hogy Themistokles érveinek hatása alatt a vezérek valamennyien mellette foglaltak állást, hanem úgy tünteti fel a dolgot, mint hogyha a vezérek akkor nem is szavaztak volna, hanem csak Eurybiades mondta volna ki a határozatot. Tehát nagyon helytelen ebből a modern írókkal azt következtetni,¹ hogy az egyes contingensek vezéreinek csak véleményezési joguk volt és a fővezér nem volt kötve a haditanács határozatához. Magánál Herodotosnál is előbb szavazással döntenek el, hogy az Isthmoshoz vonulnak és ha Eurybiades ezt a határozatot nem akarta magáévá tenni és jogában volt attól eltérően cselekedni, szükségtelen lett volna őket újabb tanácskozásra összegyűjteni és Themistokles által meggyőzésüket megkísérelni. Tehát a Salamis elhagyását kimondó határozat és a Mnesiphilos anekdota önkényes betoldás, a tanácskozás kettéválasztása és a többi eltérés Diodorostól pedig a betoldás által szükségessé vált önkényes változtatás. Van Herodotosnál még néhány más természetű, szóhagyományon alapuló betoldás is, így az Adeimantosról szóló legenda és a fenyegetés a Sirisbe való kivándorlással, mely utóbbinak Herodotos annál szivesebben adott hitelt, mert maga is belátta, hogy ha Eurybiades már összegyűjtötte a szövetségeseket, legalább hallgatólagos beleegyezésükre volt szüksége, a melyet így megokolni lehetett. Ezekről eltekintve, Herodotosnál lényegében ugyanazt találjuk a tanácskozásról, mint Diodorosnál. Egyesek az Isthmoshoz akarnak vonulni és emellett azt hozzák fel érvül, hogy vereség esetén Salamisnál minden odavész, míg az Isthmosnál a sánczok védelme alá menekülhetnek. Themistokles velük szemben arra hivatkozik, hogy az Isthmosnál az ütközetnek nyílt tengeren kell történnie, Salamisnál ellenben szűk tengerszorosban történhetik, a

¹ Busolt: Die Lakedaimonier, 413. l., 312. jegyzet és G. G. II.² k., 668. l. A másik esetre, (Herod. VII., 207.) Busolt is alig helyez súlyt.

mi a görögökre nézve előnyösebb. A kettő között olyan szoros az összefüggés, hogy Herodotosnál Themistokles az első gyűlésen elhangzott érvekre tulajdonképen csak a második gyűlésen felel. Abban esetleg igaza lehet Herodotosnak, hogy Themistokles ezen felül még érvül felhozta Salamisnak, Aiginanak és Megaranak különbeni elvesztését is, de ezt nem kellett Herodotosnak forrásában találnia, erről igazán áll az, a mit Hauvette¹ a Herodotos szerint Themistokles által felhozott érvekről általában mond: «Non seulement la forme des discours sont de lui, mais encore la plupart des raisons invoquées pour retenir Eurybiade à Salamine sont de telle nature, qu'il était facile à l'historien à défaut de données exactes de les inventer, sans courir le risque de se tromper.» Sőt lehetséges, hogy Themistokles csakugyan kivándorlással fenyegetődött és ez alapul szolgált a Sirisbe való kivándorlás szándékáról szóló szóhagyománynak. A Themistokles által felhozott főérv bizonyára az volt, a melyet az irott forrás megemlített és ez a szemben álló felfogások megértésére elegendő is. A peloponnesosiak első sorban a csata elvesztésének eshetőségét vették tekintetbe, Themistokles ellenben azt, hogy hol lehet a görögöknek a csatát könnyebben megnyerniök. Hogy az athénieknek Themistokles által képviselt felfogása győzött, az tekintettel az egyes államok hajócontingenseinek erőviszonyaira, csak természetes volt. Más kérdés, vajon Themistokles indítványa helyes volt-e. Welzhofer² helyesen figyelmeztet arra, hogy a salamisi csatát előidéző határozatot csak a tényleg aratott siker szempontjából ítélték meg. Sőt Welzhofer azt is megengedi, hogy, ha meg kellett ütközni, a salamisi positio jobb volt az isthmosinál. Csakhogy Welzhofer azon a véleményen van, hogy ha a görög hajóhad az Isthmoshoz vonult volna, legalább abban az évben összeütközésre egyáltalán nem kerül a sor. Eltekintve azonban

¹ Hauvette: Hérodote, 401. l.

² Welzhofer: Die Seeschlacht bei Salamis. Histor. Taschenbuch, VI. sorozat, 12. évf., 49—51. l.

attól, hogy a salamiszi győzelem mégis csak többet használt a görög ügynek, mint a mennyit az ütközetnek elmaradása használt volna, nagyon is kétségesnek tűnik fel, vajon a görög hajóhad elvonulása esetében a perzsák északi és középső Hellas elfoglalásával megelégedve, a háborúnak tovább folytatásáról abban az évben lemondtak volna. Utóvégre, ha a görög flotta Themistokles szándékának megfelelően, a tengerszorosban akart megütközni, Salamisnál is csak védelmi posztót foglalt el, sőt még inkább, mint az Isthmosnál, mert ebben az esetben a perzsák támadását csakugyan be kellett várnia. De nem a csata elkerülése lehetett a főérv Themistokles ellen, hanem az, vajon a perzsák rábíráhatók-e arra, hogy behatolva a szorosba, ott támadják meg a görögöket, és nem lesz-e a görög flotta kénytelen Salamisnál a szorosból kifutva, nyílt tengeren felvenni az ütközetet, a minthogy véglegesen még ma sincsen eldöntve, vajon tényleg nem ez történt-e, bár a tudósok többsége a «Sundtheorie» mellett foglalt állást. Én tehát azt hiszem, hogy a haditanácsban nem is annyira arról volt szó, vajon jobb-e az Isthmosnál a nyílt tengeren, mint Salamisnál a tengerszorosban megütközni, hanem inkább arról, vajon ha Salamisnál maradnak, nem kerülnek-e olyan helyzetbe, hogy itt is nyílt tengeren kell megütközniök és akkor mégis csak jobb volna az összeütközést az Isthmosnál keresni. És lehetséges, hogy ekkor Themistokles csakugyan fenyegetéssel élt, a melyről azonban Herodotosnak írott forrása nem emlékezett meg, hanem csak a szóhagyomány. Csak-hogy akkor a fenyegetés nem csupán Eurybiadesre, hanem az egész gyülekezetre hatott, úgy hogy az egyértelműen magáévá tette Themistokles felfogását. Vajon e felfogás a határozathozatalkor tökéletesen helyes volt-e, ma már nem állapítható meg. De a siker mellette szólt és azért később olyan jónak tartatott, hogy az írott forrás szerzője és az ő nyomán Diodoros nem is tartották szükségesnek annak feljegyzését, hogy Themistokles annak elfogadását csak fenyegetéssel erőszakolta ki.

Szólnunk kell még a Sikinnos-anekdotáról, a melyről

Herodotos is, Diodoros is megemlékezik. Erre vonatkozólag, mint azt Obst¹ helyesen kifejti, a lényegét már Delbrück mondta el, mikor megjegyezte 1. hogy a Herodotosnál és Diodorosnál található traditio csak továbbképzése az Aischylosnál található azzal a célzattal, hogy érthetővé tegye Xerxesnek Aischylosnál érthetetlen eljárását, 2. hogy az aischylosi traditio azért érthetetlen, mert Xerxesnek nem volt érdeke a görög flotta megfutamodásának a megakadályozása. Delbrück csak nem vonta le a helyes következtetést észleleteiből és azért helyesebb Beloch² eljárása, a ki az anekdotát egyszerűen elveti. Felmerülhet ugyan a kérdés, vajon Aischylos, mint laikus, nem értette-e félre a követségről szóló hírt, vagy pedig mint költő nem módosította-e azt költői céljainak megfelelően, úgy hogy Diodoros és Herodotos a tényeknek megfelelőbb elbeszélést adhattak, ámde a náluk tapasztalható eltéréseknek tüzetesebb vizsgálata nem szól e mellett. A görög flottának olyan rendszeres visszavonulása az Isthmoshoz, mint a milyentől Xerxes Diodoros szerint tartani látszik, az ottani térszíni viszonyoknál fogva még az éj leple alatt is alig volt végrehajtható, vagy legalább könnyen volt megakadályozható. Továbbá hogy Themistokles ezt a rendszeres visszavonulást ilyen kétségbeesett módon akarta megakadályozni, csak akkor érthető, ha Salamis nyilvánvalóan és minden körülmények között kedvezőbb csatatér volt a görögöknek, de akkor viszont a perzsáknak nem volt érdekük a Salamisnál maradást erőszakolni. A Herodotos által említett árulási szándékról pedig helyesen jegyzi meg Obst³: «bei allen andern Kontingenten hätten die Perser glauben können, dass sie um bedeutenden Lohn zu ernten, die Partei wechselten, bei den Athenern aber mussten sie auf eine Falle gefasst sein, weil sich die Athener als die, die den Feldzug verschuldet hatten, selbst ans Messer geliefert hätten».

¹ Obst: Der Feldzug des Xerxes. 140. 141. l.

² Beloch: Die Schlacht bei Salamis. Klio. 1908. évf. 484. 485. l. és G. G. II³. k. 2. r. 119. l.

³ Obst: Der Feldzug des Xerxes. 139. 140. l.

Átpártolást a perzsák csak előzetes tárgyalások után várhattak volna, ha az athénieknek büntetlenséget biztosítanak, miként általában az ilyen árulás előzetes megbeszélés nélkül elképzelhetetlen. A mesének Diodorosnál és Herodotosnál található változatai tehát, bár valószínűbbeknek látszanak, a valóságban ép olyan valószínűtlenek, mint az Aischylosnál található. Már ez magában véve mutatja Delbrück ama tételének igazságát, hogy ezek a változatok csupán az aischylosi mesének átalakulásai, melyek ha nem is azzal a direkt célzattal készültek, hogy ezt a mesét valószínűbbé tegyék, legalább részben azért találtak nagyobb hitelre, mert a valószínűséget előmozdítani látszottak. Már pedig ha a mesének aischylosi alakja a régebbik, akkor a mese szerint Xerxes a görög flotta szerteszéledését megakadályozni akarta. Erre vonatkozólag pedig Delbrück helyesen jegyzi meg, hogy ez elképzelhetetlen. Ilyesmit valóban csak költő állíthatott, úgy hogy valószínűvé lesz Obstnak az a véleménye, hogy az egész mesét Aischylos találta ki. Azonban az a körülmény, hogy Aischylos drámája színre került és olvastatott, azt eredményezte, hogy az általában hiszékeny tömeg a mese lényegét, a követkeudést, elhiggye. A mondává alakulás folyamatának kezdeteit már fentebb feltárni igyekeztem. Megemlítettem, miként keletkezett az a hit, hogy a görög flotta csakugyan megfutamodni és szerteszéledni akart és Themistokles ezt izenetével megakadályozni kívánta. Tehát Themistokles céljává lesz az, a mi Aischylosnál csak a perzsák célja, a mi azonban a józan ész szerint csak a görögök célja lehetett. Azonban ez a változás nem a józan ész fölülkerekedésének, hanem a fentebb említett körülménynek következménye, mert különben annak felismerése, hogy a mese a perzsáknak olyan célú tulajdonított, a mely csak a görögöké lehetett, valószínűleg az egész mese hitelét ingatta volna meg. Aztán meg Herodotos előadásából kitűnik, hogy a monda továbbra is elképzelhetőnek tartotta azt, hogy a mi a józan ész szerint csak a görögök érdeke lehetett és a monda szerint Themistokles célja volt, más indokból, t. i. gögből kifolyólag

Xerxes célja is lehetett. Themistokles ügyessége abban állt, hogy bele tudott tekinteni Xerxes lelkületébe és képesnek tartotta arra, hogy gögből kifolyólag azt tegye, a mi tulajdonképen a görögök érdeke volt. A monda itt a lehetőségek megítélésében ugyanazon az alapon áll, mint Aischylos költészete, miként a mondában érvényesülő pszichológiai felfogás értelmében a költészetben érvényesülőhöz hasonlóan a döntő szerepű egyének képzelt jellemének nagyobb fontosság jut osztályrészül, mint a józan okoskodásnak, miként utóvégre a valóságban is előfordul, hogy kiváló emberek jellemük hatása alatt a maguk és a rábizottak érdeke ellen cselekesznek. Így a rászedés ténye a hír igazságának feltételezésével is megmaradt. Themistokles az által szedte rá Xerxest, hogy megizente neki az igazságot, melyet minden más józan gondolkodású görög ember előle eltitkolt volna. Megizente neki pedig azért, mert jól tudta, hogy ennek ismerete Xerxest épen jelleménél fogva olyan intézkedések megtételére fogja rábírni, a melyek megtételétől érdekeinél fogva óvakodnia kellett volna. Említettük azokat a körülményeket is, a melyek eredményezhették, hogy a görögök szerzeszéledésének megakadályozása helyébe az Isthmoshoz vonulásnak megakadályozása lépett Themistokles céljaként, a minek azonban az üzenet tartalmára nem kellett szükségképen befolyással lennie. Eddig valószínűleg azonos volt az, a mit Herodotosnak és Diodorosnak a forrása hallott. Ámde a monda átalakulása tovább tartott. A görögök képzeletét különösen az foglalkoztatta, hogy kinek útján értesültek arról, hogy Themistokles csele sikerült, úgy hogy a menekülést, illetőleg az Isthmoshoz vonulást meg sem kísérelték, hanem az éjjelt előkészületekkel töltvén el, reggel szép rendben vonultak az ütközetbe. A fantázia itt korlátlanul működhetett, mert Aischylos erre vonatkozólag semmi támpontot sem nyújtott. Herodotos szerint a hírmondók ketten voltak: Aristeides, a kinek azonban a peloponnesosiak nem hisznek, és a tenosiak, a kik megerősítik Aristeides szavait és hitelre találnak. Hogy Aristeides akár épen akkor tért volna vissza a száműzetésből, mint Meyer

hiszi,¹ akár épen akkor érkezett meg Aiginán át Krétáról, a hol nyilasokért volt, mint azt Bury² és Obst³ gondolják, túlságosan nagy véletlenség volna, semhogy igaznak tarthatnók. Sokkal valószínűbb, hogy Aristeidest azért tették hirmondóvá, mert a mióta Themistoklest a többi görög vezérrel ellentétes állásponton levőnek tartották, olyasvalaki által kellett a bekerítés tényét hírül hozatni, a kiről nem lehetett feltételezni, hogy Themistokles kedvéért őket rászedi. Erre a szerepre a legalkalmasabb ember Aristeides volt. Ebből kitűnik az is, hogy milyen együgyű Herodotosnak az az állítása, hogy Aristeidesnek szavait a tenosiaknak kellett megerősíteniök. Herodotos egyszerűen két különálló mondát kapcsolt össze mesterkélten. Hogy miért nem talált általános hiteltre az Aristeides-monda, nem tudjuk. Meglehet hogy a tenosiak mondája régibb, meglehet, hogy egyesek úgy tudták, vagy tudni vélték, hogy Aristeides abban az időben nem volt távol Salamistól. A tenosiak mondájának alapját maga Herodotos nevezi meg, mikor azt mondja, hogy ezért került a tenosiak neve a plataiai csata emlékére Delphoiban felállított kígyóoszlopra.⁴ Herodotos csak ezt a két mondát említi meg. De létezett, vagy keletkezett e mellett még más monda is a hirmondó szerepét illetőleg. E monda szerint, melyet Diodoros forrása követett, a mikor Xerxes a görögök bekerítésére és a csatára vonatkozó intézkedéseit megtette, «οἱ τῶν Ἴωνων ἡγεμόνες ἀπέστειλαν ἄνδρα Σάμιον πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸν διασαφήσοντα περὶ δεδομένων τῆ βασιλεῖ, καὶ περὶ τῆς ὅλης ἐκτάξεως, καὶ διότι κατὰ τὴν μάχην ἀποστήσονται τῶν βαρβάρων». Ennek a mondának a keletkezése bizonyára összefügg azzal a Herodotos által is közölt mondával, mely szerint Themistokles az artemisioni ütközet után feliratok által az iónokat elpártolásra szólította fel.⁵ A monda elter-

¹ Meyer: G. d. A. III. k. 222. §. 385. 386. 1. jegyzet.

² Classical Review. X. k. 1896. 414. és k. I. History of Greece I. k. 301. l.

³ Obst: Feldzug des Xerxes 143. l. Lásd még Macan: Herodotus VII—IX. II. k. 296. l.

⁴ Herod. VIII. 82.

⁵ Herod. VIII. 22.

jedését aztán előmozdithatta az, hogy a görögök hirtelen felbátorodását érthetővé tette. Hogy az iónok kiküldöttje gyanánt egy samosi szerepel, talán arra vezethető vissza, hogy miként Herodotos is meséli,¹ a következő évben épen a samosiak szőlítették fel követek útján Leutychidest hazájuknak és Ioniának a felszabadítására. Herodotos a samosiaknak ezt a szereplését még nem ismerte, mert különben ő, a ki a samosiak iránt különösen érdeklődött, megemlítette volna, sőt a mese némileg ellentétben van Herodotos-sal,² a kinek szavai szerint a salamisi csatában «ἐθελοκάρειον μέντοι αὐτῶν (t. i. τῶν Ἴωνων) κατὰ τὰς Θεμιστοκλέος ἐντολὰς ὄλιγοι, οἱ δὲ πλεῖνες οὐ», sőt épen hősiez magaviseletük miatt két samosit emel ki, a kik közül az egyik jutalomból ezért samosi tyrannossá tétetett, és épen az ennek tyrannisa ellen fellázadt samosiak kérték Leutychidestől a segítséget. A hír vivőjének személyét illetőleg teljesen eltérő és a mellett egy Herodotosból merítő író számára fölösleges anekdota véleményem szerint arra vall, hogy Diodoros forrása a Sikinnos-anekdota elmondásánál más hagyományt követett, a mely alighanem már ő előtté valamely más, Themistokles-anekdotákat tartalmazó, előttünk ismeretlen munkában is megörökítettett. De nemcsak ebben, hanem még, ha nem is tekintünk Sikinnos nevének elhallgatására, azonfelül az izenet tartalmára vonatkozólag is különbözik az, a mit Diodoros és Herodotos mondanak. Herodotosnál Themistokles az üzenetben magát médpártinak tüntetvén fel, arra figyelmezteti Xerxest, hogy a görögök meg akarnak szökni és hogy rögtöni támadás esetén a perzsabarátok és perzsellenesek czivódása miatt őket együtt könnyen legyőzheti. Ezzel szemben Diodoros szerint az izenet tartalma egyszerűen az, hogy a görögök az Isthmoshoz akarnak vonulni, és e tartalomnak megfelelően Xerxes a görög flottának és szárazföldi hadseregnek az egyesülését akarja megakadályozni. A Diodoros-féle elbeszélés tehát egyszerűen az izenet

¹ Herod. IX. 90.

² Herod. VIII. 85.

tartalmának és hatásának hozzáalkalmazása a mondának ama változatához, a melynek értelmében a görögök nem megfutamodni, hanem az Isthmoshoz vonulni kívántak. A monda így teljesen hozzásimul az írott forrás elbeszéléséhez, a melyet csupán kiegészít. Hogy a peloponnesosi hadvezérek, a kik eleinte Themistokles érveinek hatása alatt egyértelműleg a Salamisnál maradást határozták el, később esetleg a katonákkal együtt az Isthmoshoz vonulást követelték, talán azzal magyaráztatott, hogy akkor a katonákat elfogott pánikszerű félelem hatása alatt cselekedtek. Annak valószínűtlensége, hogy Xerxes inkább támadta meg reá nézve kedvezőtlen positióban a görögöket, mintsem hogy őket az Isthmoshoz engedje, már csak azért sem tűnt fel Diodoros forrásának, mert az írott forrás szerint Themistokles fellépése előtt a görög hadvezérek is az Isthmoshoz vonulást magukra nézve előnyösebbnek tekintették; az pedig, hogy e forrás szerint ők az isthmosi positiót akkor is tulajdonképen csak csatavesztés esetében tekintették magukra nézve kedvezőbbnek, Diodoros forrásának a figyelmét kikerülte. A herodotosi Themistokles-üzenetben található két különféle hírnék mindegyikétől Macan szerint¹ a görögök más-más hatást várhattak. A tervezett megszökés Xerxest a görögök körülzárására indíthatta, míg a médizálásra vonatkozó értesítés «would be an inducement to attack the Greek fleet at close quarters, and even to venture upon a somewhat risky movement in so doing». A fősúly az üzenet szerint Herodotosnál az utóbbin van. A szökés megakadályozása inkább csak eszköz arra, hogy Xerxes a görög flottának megsemmisítését, még pedig teljes megsemmisítését elérhesse. Az üzenetben tehát még megmaradt az aischylosi megszökni akarás, bár különben a herodotosi mondában nem megszökésről, hanem az Isthmoshoz vonulásról van szó, a minek különös nyomatékot ad, hogy csak az aiginaiak, athéniek és megariaiak foglalnak állást a peloponnesosiak szándéka ellen. Az eredeti, aischylosi motívum-

¹ Macan : Herodotus VII—IX. §I. k. 310. l.

nak a megtartása az üzenetben jobban volt összhangba hozható az üzenetnek tulajdonképeni főtartalmával: a görögök közti viszállyról szóló értesítéssel, a rászedés is így nyilvánvalóbbá lett. A mi pedig a főmotivumot, a medizálás motivumát illeti, az eltekintve attól, hogy, miként fentebb említettük, különösen a mi az athénieket és az athéniek vezérét illeti, nagyon is valószínűtlennek tűnhetett fel Xerxes előtt, épen Themistokles szereplését illetőleg nagy rokonságot mutat az ismeretes második Sikinnos-üzenetnek az adomájával,¹ bár Plutarchos és Polyainos ebben az esetben Sikinnost egy Arnakes nevű eunuchossal helyettesítik. Már pedig a második Sikinnos-adoma eredetibbnek látszik, mert már Thukydides² szerint is Themistokles akkori szolgálataira hivatkozik, mikor Artaxerxes vendégbarátságát kéri, a mi az egész mondának keletkezésére vet világot.³ Így alig marad egyéb hátra, mint a Sikinnos-anekdotát teljesen elvetni. Ekkor pedig hitelt érdemel az írott forrásnak amaz állítása, hogy a haditanácsban ugyan szóba került az Isthmoshoz való vonulás, de Themistokles szavainak hatása alatt egyértelműen elhatározott, hogy minden körülmény között Salamisnál maradnak. Mikor a görögök Salamisnál akartak maradni, természetesen azt hitték, hogy az ütközetet benn a szorosban vívják. Minthogy pedig kivonulásukról nincsen hír, sőt az ütközet számos jel szerint magában a szorosban vívatott, legalább is nagyon valószínű, hogy a perzsáknak nem sikerült a görögöket állásuk elhagyására bírni és ekkor olyan okoknak a nyomása alatt, a melyeket csak sejtethünk, de nem tudhatunk, arra határozták el magukat, hogy a szorosba benyomulva a görögöket harcra készítetik. Tehát a támadást, illetőleg az ütközet megindítását végeredményben mégis csak a perzsák határozták el, de nem Themistokles valamely üzenetének a ha-

¹ Herod. VIII. 110. Diod. XI. 19. Justinus II. 13. Plut.: Them. 16. Polyain. Strateg. I. 30. 3.

² Thuk. I. 137.

³ Gercke: Themistokles' List. Neue Jahrbücher f. cl. Phil. 1913. évf. 624—626. 1.

tása alatt, hanem egészen más, a stratégiai helyzettel összefüggő okokból. Hogy pedig a perzsák a Salamisnál való megütközést tekintet nélkül a Themistokles-üzenetre határozták el, azt maga Herodotos mondja az üzenet átadása előtt tartott perzsa haditanácsról szóló monda által.¹ Bár a haditanácsban Artemisia által tartott beszédre vonatkozó hír nyilvánvalóan halikarnassosi eredetű és Herodotos azt szülővárosában ismerte meg. Obst azt véli, hogy a tanács határozatára és Xerxesnek ebben az értelemben foganatosított intézkedéseire vonatkozó hír a sokat említett írott forrásra megy vissza, a mi némileg valószínű is, ha a Sikinnosmonda az írott forrásban nem volt megemlítve, mert valahogyan a csatát csak meg kellett okolni. Hogy Diodoros forrása nem vette át ezt a hirt, csak arról tanúskodik, hogy gondosabb volt Herodotosnál, a ki a két hirt mesterkéltén kiegyenlíteni igyekezett. De még ha a haditanács mondája az Artemisia dicsőítésére vonatkozó részlettel együtt Herodotos által megörökített halikarnassosi szó hagyomány is, hitelt érdemlő lehet, bár nem kell odáig mennünk, mint Welzhofer, a ki túlságos fontosságot tulajdonít Artemisia állítólagos beszédjének, mert az ő teoriáját Xerxes szándékairól megerősíteni látszik.² Igaz, hogy így is, miként azt az írott forrás állította, a peloponnesosiak az Isthmoshoz vonulás mellett foglaltak állást, de azt nem azért tették, mert nem akartak «ἐν Σαλαμῖνι κατήμενοι ὕπερ γῆς τῆς Ἀθηναίων ναυμαχέειν» vagy «πρὸ χώρης δωριαλώτου μένοντες μάχεσθαι», hanem, mint az írott forrásban állt, mert a helyet csatavesztés esetében kedvezőbbnek tartották.

A mi a plataiai csata előzményeit illeti, itt mindennek előtt a Herodotos által megemlített tényeket kell az írói kiszínezéstől élesen elválasztanunk. Mardoniosnak a makedon Alexandros közvetítése mellett az athéniakkal folytatott tárgyalásaira vonatkozólag Obstnak³ az a véleménye, hogy

¹ Herod. VIII. 68. 69.

² Welzhofer: Die Seeschlacht bei Salamis. 54. 55. l.

³ Obst: Der Feldzug des Xerxes. 176. l.

e tárgyalásokra vonatkozó hír igaz, de az akkor állítólag tartott beszédek Herodotos Athén dicsőítése végett készítette. Én azt hiszem, hogy e beszédek tartalmának is van némi történeti alapja, a melyet Herodotos az általa használt írott forrásban talált. Ugyanis Diodoros¹ is, bár nem nevezi meg Alexandrost, megemlíti, még pedig Herodotoséhoz hasonló szavakkal, Mardoniosnak az athéniak tudomására hozott ajánlatát, a spártaiaknak ama kérését, hogy az athéniak ne hagyják cserben a görög ügyet, és az athéniak által a perzsáknak és spártaiaknak adott feleletet. Vannak azonban eltérések is. Így Diodorosnál a Mardonios-féle ajánlatból hiányzik a Herodotosnál megemlített «τὴν γῆν σφί ἀπόδος» ígérete, bizonyára helyesen, mert az athéniak csak Alexandros követsége után hagyták el Attikát. Továbbá az «οὔτε χώρα τοῖς Πέρσαις ἐστὶ τοσαύτη, οὔτε χρυσὸς τοσοῦτος, ὃν Ἀθηναῖοι δεξιόμενοι, τοὺς Ἕλληνας ἐγκαταλείψουσι»-féle felelet Diodorosnál a perzsáknak, Herodotosnál a spártaiaknak adatik. Itt is Diodoros előadása látszik megfelelőbbnek, mert ez egyenes felelet Mardonios ajánlatára, olyan felelet, a melynél csattanósabbat, nemesebbet alig lehetett volna adni és a mely az ellenségre nézve sem volt sértő. Azt sem tartom kizártnak, hogy ez a felelet már megvolt a közös írott forrásban, bár lehetséges, hogy mint ismeretessé vált híres mondás került bele Diodoros forrásába, és az írott forrásban csak röviden volt megemlítve, hogy az athéniak Mardonios ajánlatát visszautasították. Az írott forrás felhasználása ellen szólna, hogy a spártaiak üzenetében barbárokról van szó, mert Obst megfigyelése szerint az írott forrásban a perzsák nem nevezetnek barbároknak; de ez Diodorosnak, vagy forrásának változtatása is lehet, mert Herodotos a megfelelő helyen kerül a «barbár» kifejezést. A mi azonban Herodotosnál több van, mint Diodorosnál, az nyilvánvalóan kiszínezés. Ha ettől eltekintünk, semmi sincs a jelenetben, a mi a két állam közti legkisebb bizalmatlanság feltételezésére jogositana. Abban, hogy Alexandros meg-

¹ Diod. XI. 28.

érkezésekor spártai követek tartózkodtak Athénben, semmi feltűnő sincsen, mert hiszen a két vezető állam között mindig akadtak megbeszélni való ügyek. Hogy pedig a spártaiak e követeket az ajánlat hatása alatt küldték Athénbe, mert az athénieket annak elfogadásától legalább addig akarták visszatartani, míg az isthmosi fal fel nem épül, azt maga Herodotos is¹ egyéni gyanításnak mondja. Hogy ezek az Athénben időző spártai követek az ajánlat megtételekor szót emeltek és az athénieket annak elvetésére huzdították, csak természetes és semmiféle bizalmatlanságnak a jele. Szintűgy egészen természetes, hogy az athéniak abban a tudatban, hogy a visszautasítás Mardonios támadását vonja maga után, kérték a követek közbenjárását oly végből, hogy a spártaiak a szövetségeseikkel együtt siessenek Athén védelmére. Külön kárpótlási ajánlatról Diodorosnál nincsen szó, a mit pedig erre vonatkozólag Herodotos mond, valószínűtlen.² Az az évi termésre vonatkozó kárpótlási ígéret azt jelentette volna, hogy a peloponnesosiak nem szándékoznak Attika védelmére sietni; az előző évben pedig a menekült athéniak ellátására nézve gondoskodás történt azok részéről, a kikhez menekültek, miként azt a troizeñiekre vonatkozólag, a kiknél a legtöbbben menedéket találtak, határozottan tudjuk.³

A mit Herodotos⁴ Mardoniosnak Athén ellen vonulásáról és boiotiai tartózkodásáról mond, azt Obst az írott forrásból származónak és hitelesnek tartja. Mikor Herodotos szerint Mardonios Thessaliából Athén ellen vonultában Boiotiába érkezett, a thebailiek őt arra szólították fel, hogy ne vonuljon tovább, hanem maradjon ott és igyekezzék a görög államok vezető személyiségeinek megvesztegetése által a perzsáknak párthíveket szerezni. Azonban Mardonios nem hallgatott rájuk, mert Athén ellen akart vonulni, részben hiúságból, részben hogy a királynak tűzjelek által Athén

¹ Herod. IX. 8.

² Delbrück: Die Perserkriege und die Burgunderkriege. 92. l. Macan: Herodotus. VII—IX. I. k. 585. b. 586. a.

³ Plut. Them. 10.

⁴ Herod. IX. 1—3.

újabb elfoglalását hírül adhassa. A megvesztegetési kísérletet illetőleg Diodoros Herodotossal szemben azt mondja Mardoniosról: «τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πόλεων ἐπειράτο τινας ἀφιστά-
νειν, χρήματα διαπεμπόμενος τοῖς προεστηκόσι τῶν πόλεων». Obst azt állítja, hogy Diodoros forrása, Ephoros, Herodotos elő-
adását itt önkényesen megváltoztatta; a thebaibelieknek el
nem fogadott tanácsából tényleges kísérletet csinált. Minde-
nekelőtt feltéve, hogy Mardonios a tanácsot csakugyan
visszautasította, nem látom be, hogy miért kellett Diodoros
forrásának ezt az általa megváltoztatott hírt Herodotosból
vennie, miért nem vehette azt ő is a közös írott forrásból.
Továbbá az ellentét Herodotos és Diodoros között sem
akkora, a mekkorának azt Obst feltünteti. Az «οὐκ ἐπέθετο»
ugyanis Herodotosnál esetleg csak a Thebaiben maradásra
vonakoztatandó és így elképzelhető, hogy Herodotos sem
tagadja egyenesen a megvesztegetési kísérlet megtörténtét.
Sőt Macan¹ helyesen jegyzi meg: it is hardly likely that
Mardonios omitted to employ so obvious a weapon as bri-
bery». Hogy a zeléai Arthmiosnak működése idetartozik,
valószínűtlen ugyan, de más részről egyes államoknak, így
Argosnak a magatartása legalább is elképzelhetővé teszi
perzsa pénz szereplését. Épen Argos magatartása érthetővé
teszi azt is, hogy Diodoros forrásánál Peloponnesos lép
a herodotosi általánosabb kifejezés helyébe, mert utóvégre,
ha akkor megvesztegetésről volt szó, első sorban Pello-
ponnesos jött tekintetbe. Hogy az írott forrásban teljesen
elvetett tanácsokról volt szó, nem hiszem, azonban lehetsé-
gesnek tartom, hogy e forrás értelmében a thebaibeliek
Mardoniosnak egyrészt az ott maradást, más részről a
megvesztegetést tanácsolták és Mardonios csak az utóbbit
fogadta el. Sőt lehetséges, hogy az ottmaradásról egyáltalán
nem volt szó, hanem ezt csak Herodotos korában fogták rá
az athéniek a gyűlölt thebaibeliekre és azért Herodotos
mindjárt utána is teszi, hogy Mardonios nem hallgatott a
thebaibeliekre. Esetleg még az is lehetséges volna, hogy a

¹ Macan: Herodotus. VII—IX. I. k. 597. b.

thebaibeliek szerepeltetése a mondában általában csak az athéni gyűlöletre, vezetendő vissza és Herodotos ezt csak kombinálta az írott forrásban talált megvesztegetési történettel. Annak megokolása, hogy miért nem maradt Mardonios a thebaibeliek tanácsára Boiotiában, olyan nevetséges, hogy az írott forrásból nem származhatik. Diodoros forrása érthetőbben magyarázza Mardonios távozását Boiotiából, a mennyiben t. i. Alexandros visszatérését a boiotiai tartózkodás idejére teszi, úgy hogy az athéniak elutasító végzése volt Mardonios elvonulásának az oka. Ez vezet bennünket a Murychides-féle követség történetének vizsgálatához.

Obst¹ Herodotosnak ezt a történetet tartalmazó részét² szemben Wrighttel,³ a ki azt a periklesi korból eredő mondanak tartja, az írott forrásból származtatja és azért hitelesnek véli. Helyesen figyelmeztet arra, hogy Murychides követsége nélkül Mardoniosnak Attikába nyomulása kellőképen megokolva nincsen. A mit Herodotos okul hoz fel, mint említettük, nevetséges; a mit Diodoros hoz fel okul, kiegészítést kíván. Akkor is, ha Mardonios csak Boiotiában kapta a visszautasító választ, Attika elpusztításával politikai céljának kellett lennie. Egyedül pusztítási vágy nem vezethette. Az a cél, a mely előtte lebegett, csak az athéniak határozatának a megváltoztatása lehetett. Számíthatott rá, hogy ha kellő időben betör Attikába, a peloponnesosiak nem fognak segíteni és akkor az athéniak tőlük cserben hagyatva, esetleg meginognak, ha látják, hogy ő ajánlatát Athén megszállása után is fenntartja. Murychides követsége tehát szerves kiegészítő része Mardonios Attikába nyomulásának és így benne alig kételkedhetünk. Valószínűleg az írott forrásban is meg volt említve. Hogy ebben az esetben Diodorosnál kinek a hibájából maradt ki, magáéból Diodoroséból-e vagy a forrásából, nem tudjuk. Azonban a Lykidesanekdota már szóhagyományból származónak látszik. Igaz,

¹ Obst: Der Feldzug des Xerxes. 177. l.

² Heród. IX. 4. 5.

³ Wright: The campaign of Plataea. 24. l.

hogy Herodotos kifejezésmódja arra látszik vallani, hogy a mesének alapja valami néphatározat volt. de már Macan¹ különösnek találja, hogy Herodotos nem említi meg sem atyjának a nevét, sem demosáét. Még különösebb, hogy Demosthenes² az agyonkövezett embert Kyrzilosnak nevezi és az agyonkövezés tényét Salamis elé teszi, mert hogy ezt így kell érteni, azt Cicero³ mutatja. Mindamellett ilyen eset meglőrténtében nincs okunk kételkedni. Esetleg lehetne az esetet Macannel⁴ előbbre, pl. Alexandros követségének az idejére, tenni, de a Macan által felhozott indok erre nem elegendő, mert maga ez az indok is, t. i. a Murychides követségével állítólag egyidejűleg az athéniak részéről a spártaiakkal szemben elhangzott fenyegetés, kétes.

Hogy az athéniaknak a spártaiakkal szemben való erőszakos fellépéséről szóló elbeszélés, a mint az Herodotosnál olvasható,⁵ késő szóhagyományból származik, azt Wrighttel együtt Obst is vallja. Külömben a mese ellen már Thirlwall óta ismételten kisebb-nagyobb kifogások emeltettek. Az ellene felhozható érveket Macan⁶ hat pontban foglalja össze. 1. Mikor Mardonios Attikába betört, egy peloponnesosi hadsereg bizonyára már ott volt az Isthmoson, legalább a fal védelmére. 2. A fenyegetés ellentétben van az athéniaknak magatartásával Alexandros és Murychides követségének az idejében. 3. A Hyakinthia ünnepe valószínűleg tavaszra esett. 4. Az athéniaknak és spártaiaknak későbbi összetartása is ellenmond. 5. Az ultimatum csak detailkérdésre, t. i. a modus operandira vonatkozott, mert a lényegben, a spártaiak jóhiszeműségében, az athéniak nem kételkedhettek, mikor az egyik spártai király a flottánál tartózkodott. 6. Hihetetlen, hogy a spártaiak 5000 hoplitát és 35.000 heilotát úgy indíthattak volna útnak, hogy az athéni követek arról nem

¹ Macan: Herod. VII—IX. I. k. 600. a.

² Demosth. De corona. 204. p. 296.

³ Cicero: De officiis I. III. c. 11. §. 48.

⁴ Macan: Herodotus VII—IX. II. k. 318. 1.

⁵ Herod. IX. 6—11.

⁶ Macan: Herodotus VII—IX. I. k. 610. b.

szerettek tudomást. Ugyancsak Macan említi meg a Plutarchosnál található Aristeides-psephismával kapcsolatban, a mely szerint a Spártába küldött athéni követek Kimon, Xanthippos és Myronides voltak, a hetedik ellenérvet, a mely szerint Xanthippos megemlítése a követséget «before the muster of the fleet at Aigina» (Herod. VIII. 131.) datálja. Ehhez még mint nyolczadik ellenvetés járul, a mit Delbrück¹ Chileosról mond: «Erst Chileus soll den Spartanern klar gemacht haben, dass ihnen diese Mauer nichts helfen werde, wenn die Athener mit ihrer Flotte auf die Seite der Perser träten. Sollten die Spartaner wirklich, um zu dieser Einsicht zu gelangen, den Chileus nöthig gehabt haben». Az első pontban foglalt ellenvetésre vonatkozólag felhozható Grundynak² az a nézete, hogy a peloponnesosiak szándékosan nem vonultak az Isthmoshoz a kellő időben, nehogy kénytelenek legyenek Mardonios betörésekor Attika védelmére sietni, a minek megtagadása ebben az esetben az athénieket egyenesen a perzsák karjaiba kergette volna. Ők ezzel a késlekedéssel akarták az athénieket az ő haditervüknek az elfogadására kényszeríteni, a mely Attika feladásával járt együtt. A Hyakinthiara vonatkozó ellenvetés csak akkor volna döntő, ha biztosan tudnók, mikor volt ez az ünnep és mikor foglalta el Xerxes Athént, mert Herodotos szerint a rákövetkező tizedik hónapban kerítette Mardonios Athént hatalmába. Ámde teljes bizonyossággal egyik sem állapítható meg. Beloch³ azt hiszi, hogy Athén elfoglalása Mardonios által 479 máj. végén vagy június elején történt és az athéni követek még Mardonios boiotiai tartózkodása alatt mentek Spártába, Athén elfoglalása Xerxes által pedig 480. július végére vagy augusztus elejére esik. A mi a hopliták észrevétlen kivonulását illeti, azt már Delbrück kifogásolta és a különben conservativ Hauvette⁴ ebben igazat ad neki,

¹ Delbrück: Die Perserkriege und die Burgunderkriege. 93. l.

² Grundy: The great Persian war. 443. l. jegyzet.

³ Beloch: G. G. II³. k. 2. r. 52. 53. l.

⁴ Hauvette: Hérodote 451. 452. l.

de Grundy¹ ennek is ellenmond. A Xanthippossal összefüggő ellenvetésre vonatkozólag megemlíthető, hogy viszont Grote² ellenkezőleg az Aristeides-féle psephismára vonatkozó hírt mondja hamisnak, mert Xanthippos csak nem hagyhatta el a hajóhadat. Duncker³ azt hiszi, hogy a flotta akkor a Salamisba szállítás végett Attikánál tartózkodott és így a vezér «disponibel» volt. Busolt arra gondol, hogy ugyanakkor két Xanthippos nevű ember szerepelt.⁴ Delbrücknek Chileos szereplésére vonatkozó ellenvetését tekintettel Plutarchosra⁵ Busolt.⁶ sőt Hauvette⁷ is elfogadja. Velük szemben azonban Meyer,⁸ Bury⁹ és Grundy¹⁰ nem találnak rajta kifogásolni valót, az utóbbi azonban a tanácsot úgy értelmezi, hogy a spártaiak az athéniekben bizva a fenyegetést semmibe sem vették, míg Chileos gyanakodása őket aggodalommal nem töltötte el. Az összes általa felhozott ellenvetések daczára Grundyhoz¹¹ hasonlóan Macan¹² is ténynek fogadja el a fenyegetés elhangzását. Grundy a fenyegetést azzal a suppositióval igyekszik valószínűvé tenni, hogy Mardonios az athéni támogatás nélkül egyáltalán nem szándékozott a Peloponnesost mégtámadni, hanem Boiotiában kitűnő védelmi posztót foglalt el, a honnan Attikát bármikor katonasággal eláraszthatta, úgy hogy az athéniek, ha nem akartak földönfutókká lenni, kénytelenek voltak vagy hozzájuk csatlakozni, vagy a peloponnesosiakat a perzsáknak Boiotiában való mégtámadására kényszeríteni. Macan ehhez még hozzáteszi, hogy a flottának erélyesebb

¹ Grundy: The great Persian war. 442. l. jegyzet.

² Grote: G. G. németül III². k. 123. l. 20. jegyzet.

³ Duncker: G. d. A. VII³⁻⁵. k. 326. l.

⁴ Busolt: G. G. II². k. 721. l. 5. jegyzet.

⁵ Plut.: De malign. Herod. 41.

⁶ Busolt: G. G. II². k. 723. l. 2. jegyzet.

⁷ Hauvette: Hérodote 45l. l.

⁸ Meyer: G. d. A. III. k. 234. §. 405. l.

⁹ Bury: History of Greece I. k. 309. l.

¹⁰ Grundy: The great Persian war. 442. l.

¹¹ Grundy: i. h. 450—452. l.

¹² Macan: Herodotus VII—IX. II. k. 343—344. l.

actiója által ugyan a perzsákat Középhellas elhagyására lehetett volna kényszeríteni, de ilyen actio az athéniaknak időleges menekülését a Peloponnesosra tette volna szükségessé, a mibe az athéniak nem akartak belemenni. Ő is azt hiszi, hogy a perzsáknak eltávolítása Középhellastól elsősorban az athéniaknak volt érdekük, de már megengedi, hogy a spártaiakra az athéniak fenyegetése mellett még más tekintetek is hathattak, így különösen Argos magatartása. Mindezekből világos, hogy milyen aggodalmak merülhetnek fel a herodotosi mesére vonatkozólag úgy az események időpontját, mint részleteit illetőleg. Grundy magyarázata ugyan lehetővé teszi az időpontnak és egyes kifogásolt részleteknek az elfogadását általános szempontból, de az ezek ellen felhozott specziális aggodalmakat nem oszlatja el. Xanthippos megemlítése az Aristeides-féle psephismában mégis csak valószínűtlenné teszi azt, hogy a sűrgető követtség csak Attika kiűritése után ment Spártába. Hogy a spártaiak, a kik annyi görög államnak az elpártolását tapasztalták, azt hitték, hogy az athéniak a perzsák csábító ígéretei ellenére is kitartanak mellettük, alig hihető el. Grundy és Macan is tulajdonképen csak azért tartják ténynek az athéniak részéről elhangzott fenyegetést, mert véleményük szerint a peloponnesosiak csak az athéniak elpártolása esetén jutottak veszélybe, míg az athéniaknak, ha nem akartak földönfutókká lenni, mindenképen Mardonio's kiűzésére kellett törekedniök. Ámde már ők is sejtetni kezdik, hogy a peloponnesosiaknak Athéntől eltekintve is érdekük volt a perzsáknak eltávolítása Középhellastól. Nyíltan mondta ezt Munro.¹ Sőt Munro némileg túllőve a célon a spártaiakat még az athéniaknál is buzgóbbaknak tüntette fel a perzsák eltávolításában, midőn a kivonulás halogatását a spártaiak részéről azzal okolta meg, hogy nemcsak peloponnesosi ellenfelektől kellett tartaniok, hanem az athéniakban is csak azután bizhattak meg teljesen, miután az utóbbiak a perzsa

¹ Munro: Some observations on the Persian wars 3 Journal of Hellenic studies 1904. évf. 448., 449. l.

béke ajánlatot véglegesen elutasították. Ez még nyilvánvalóbbá lesz, ha meggondoljuk, hogy Mardonios tartózkodása Középheellasban Spartára nézve is csak azért és addig nem volt veszélyes, mert és a míg nem volt flottája. A perzsáknak egy-egy hadjárat előkészítéséhez mindig hosszabb időre volt szükségük, mert erre a célra állandó hadseregük nem volt. A salamisi hadjárat után is a flottát újra képessé kellett tenni arra, hogy a győzelmes görög flottával szembe szállhasson. A perzsa birodalomnak ez módjában is volt, csakhogy az időbe került. Ha a görögök addig várnak, míg az új flotta megjelenik, még sokkal nagyobb veszélybe jutnak, mint Salamis előtt, mert Középheellas elfoglalása után a perzsa flotta teljes épségben érkezhett a döntés színterére. Ezt tehát a peloponnesosiaknak is meg kellett előzniök. Hogy pedig még ennek bekövetkezése előtt sikerülni fog a perzsa uralmat Kisázsiaiban és a szigeteken megszüntetni, azt előrelátni nem lehetett és így a peloponnesosiaknak is kívánatosnak kellett tartaniok Mardoniosnak minél előbbi eltávolítását Középheellasból. Így helyesen mondja Beloch¹ a görögökről általában: «sie mussten alles daran setzen den Feind aus Griechenland, wenigstens aus Mittellgriechenland zu vertreiben, solange die persische Flotte nicht aktionsfähig war». Minthogy pedig ezt a peloponnesosiakra is vonatkoztatja, a fenyegetés történetét egyszerűen mellőzi. Sőt szerinte a peloponnesosiak már kezdettől fogva el voltak határozva Mardonios kiűzésére, csakhogy kivonulni szokás szerint csak a termés betakarítása után vonultak ki, mivel hosszabb hadjáratra volt kilátás. Ezt Mardonios arra használta fel, hogy Attikába nyomulásával a Salamisba menekült athéniéket elpártolásra készítse. A peloponnesosiak eljárása tehát az athéniékek minden fenyegetése nélkül is érthető. Az írott forrás akkor is adott érthető előadást, ha a fenyegetésről benne nem volt szó. Így abból, hogy a fenyegetés Diodorosban nincs megemlítve, jogosan következtethetjük azt, hogy az írott forrásban sem volt meg-

¹ Beloch: G. G. II³. k. 1. r. 52. 1.

említve és mindaz, a mit erre vonatkozólag Herodotos mond, szóhagyományon alapuló betoldás. Az egész szóhagyomány pedig annak részletesebb kifejtése, hogy az athéniak kényszerítették a görögöket a plataiai győzelem kivivására. Ezt pedig azért állíthatták és hitelhették el, mert így könnyen lehetett megmagyarázni azt, hogy miért nem szorítottak a peloponnesosiak az Isthmos védelmére, miért vonultak Boiótiába és foglaltak állást épen a Kithairon lejtőin. A monda elterjedéséhez és kialakulásához hozzájárulhatott az Aristides-féle psephismából ismeretes követküldés mint történeti tény, a mely azonban esetleg még Alexandros követségének az idejére esik, de talán csakugyan a haditerv megállapításával függött össze. Sőt lehetséges az is, hogy a követeknek az az utasítás adatott, hogy a peloponnesosiaknak minél gyorsabb kivonulását sürgessék. Még Chileos szereplésének is lehet történeti alapja, a mennyiben talán reá vezetendő vissza annak megismerése, hogy a peloponnesosiaknak a maguk érdekéből is, még mielőtt a perzsa flotta harczképessé válik, meg kellett kísérelniök a perzsák eltávolítását Középhellashból. Ennek megismeréséhez csakugyan bölcs belátás volt szükséges, minthogy a fentebbiek szerint a modern történettudománynak is sokáig kellett várnia, míg ennek megismerése bekövetkezett.

A mi tehát a peloponnesosiaknak Xerxes hadjárata alatt az athéniak iránt tanúsított magatartását illeti, semmi megbízható értesülésünk sincs arra vonatkozólag, hogy ők akár csak közömbösen szemlélték Athén sorsát. Még inkább volna elképzelhető, hogy az athéniak a saját maguk bajai-
ban, minthogy reájuk különösen nehezedett a háborús nyomorúság súlya, néha követelődzőleg léptek fel. Mindamellet alig hihető, hogy saját érdekeiket a közös érdek fölé helyezték, mert tudhatták, hogy a közös győzelemtől függ Attikának a sorsa is.

HEINLEIN ISTVÁN.